

Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών
Ορθόδοξη Χριστιανική Θεολογία και θρησκευτικός
πλουραλισμός

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία:

**Ο Ηλίας Μηνιάτης και το πρόσωπο της Υπεραγίας
Θεοτόκου**

Συγγραφέας: Διονύσιος Θεοδωρόπουλος

Επιβλέποντες Καθηγητές

Α΄: Αναστάσιος Γ. Μαράς

Β΄: Δημήτριος Μόσχος

Πάτρα, 2022

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Ο Ηλίας Μηνιάτης και το πρόσωπο της Υπεραγίας Θεοτόκου

Συγγραφέας: **Διονύσιος Θεοδωρόπουλος**

Επιτροπή Επίβλεψης Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής
Αναστάσιος Γ. Μαράς

Συνεπιβλέπων Καθηγητής
Δημήτριος Μόσχος

Πάτρα, 2022

Στη σύζυγό μου,
Μαιρόνικα

Πίνακας περιεχομένων

Πίνακας περιεχομένων	5
1. Πρόλογος.....	7
2. Εισαγωγή.....	8
3. Ο Ηλίας Μηνιάτης και η εποχή του	13
3.1 Ο Βίος.....	13
3.2 Η εποχή	16
3.3 Η γλώσσα	18
4. Το πρόσωπο της Υπεραγίας Θεοτόκου.....	24
4.1 Γενικά.....	24
4.2 Λόγος πανηγυρικός εις τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς Θεοτόκου	26
4.3 Λόγος ἐγκωμιαστικός εις τὴν Θεοτόκον.....	27
4.4 Κυριακὴ ΙΑ' Ματθαίου	29
4.5 Λόγος πανηγυρικός εις τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου.....	30
4.6 Λόγος πανηγυρικός εις τὴν Γέννησιν τῆς Θεοτόκου	31
4.7 Λόγος πανηγυρικός εις τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς Θεοτόκου Μαρίας..	35
4.8 Λόγος πανηγυρικός εις τὴν Κοίμησιν τῆς Παρθένου.....	43
4.9 Ἴτερος λόγος πανηγυρικός εις τὴν Γέννησιν τῆς Θεοτόκου	44
4.10 Ἴτερος λόγος πανηγυρικός εις τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου.....	47
5. Συμπεράσματα	50
6. Βιβλιογραφία.....	53
6.1 Πηγές.....	53
6.2 Δευτερεύουσα βιβλιογραφία	53
6.3 Ηλεκτρονικὲς πηγές	55

Πίνακας Συντομογραφιών¹

ΑΠΘ	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
αρ.	Αριθμός
βλ.	Βλέπε
δηλ.	Δηλαδή
ΕΚΠΑ	Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
ΕΛΟΤ	Ελληνικός Οργανισμός Τυποποίησης
επιμ.	Επιμέλεια
κ.ά.	Και άλλοι-α
ό.π.	Όπως παραπάνω
π.χ.	Παραδείγματος χάρη
τεύχ.	Τεύχος
τόμ.	Τόμος
χ.ε.	Χωρίς εκδότη (δεν αναγράφεται ο εκδότης)
χ.χ.	Χωρίς χρόνο έκδοσης

¹ Σύμφωνα με το: ΕΛΟΤ, *Ελληνικό πρότυπο 822* (Αθήνα: ΕΛΟΤ, 1994).

1. Πρόλογος

Η γνωριμία μου με το έργο του Ηλία Μηνιάτη ήταν αναπάντεχη. Κατά τη διάρκεια μιας προσκυνηματικής επίσκεψής μου το έτος 2015 στην Ιερά Σταυροπηγιακή Μονή Παναγίας Τατάρνης Ευρυτανίας, ευτύχησα να γνωρίσω τον Ηγούμενο της Ιεράς Μονής, αρχιμανδρίτη Δοσίθεο. Μετά από αβραμιαία φιλοξενία και ευχάριστη συζήτηση, μου έδωσε απλόχερα ως ευλογία τρία βιβλία του με λόγους του Ηλία Μηνιάτη, μεταγλωττισμένους από τον ίδιο: *Ὁρθόδοξος Πίστις καὶ Ζωή*², *Ὁδὸς Σωτηρίας*³, καθώς και το *Ἐσταυρώθης δι' ἐμέ*⁴. Το περιεχόμενο των βιβλίων αυτών, ιδιαίτερα του τελευταίου, υπήρξε μια προσωπική αποκάλυψη για τον γράφοντα. Και να που ήρθε η στιγμή να ανταποδώσω την εν λόγω δωρεά συνεχίζοντας την έρευνα γύρω από το έργο του Ηλία Μηνιάτη.

Με την ευκαιρία αυτή θα ήθελα να ευχαριστήσω δημόσια τον Σύμβουλο Καθηγητή μου, Αναστάσιο Μαρά, για την πολύτιμη βοήθειά του κατά την συγγραφή της παρούσας μελέτης. Για ανάλογους λόγους ευχαριστώ και τον έτερο αξιολογητή της εργασίας μου, Δημήτριο Μόσχο.

² Αρχιμ. Δοσίθεος, *Ὁρθόδοξος Πίστις καὶ Ζωή. Οἱ τρεῖς περὶ πίστεως λόγοι Ἡλία τοῦ Μηνιάτη μεταγλωττισθέντες καὶ ὑπομνηματισθέντες τὸ κατὰ δύναμιν ὑπὸ ἀρχιμανδρίτου Δοσιθέου, Ἡγουμένου Ἱεράς Μονῆς Παναγίας Τατάρνης Εὐρυτανίας*, (Αθήνα: Ἱερά Μονή Παναγίας Τατάρνης Εὐρυτανίας, [2004]).

³ Αρχιμ. Δοσίθεος, *Ὁδὸς Σωτηρίας. Τρεῖς ὁμιλίες Ἡλία τοῦ Μηνιάτη, ἐπισκόπου Κερνίτσης καὶ Καλαβρύτων (+1714), περὶ Μετανοίας, Ἐξομολογήσεως καὶ θείας Μεταλήψεως, μεταγλωττισμένες ὑπὸ ἀρχιμανδρίτου Δοσιθέου, Ἡγουμένου Ἱεράς Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Παναγίας Τατάρνης*, (Αθήνα: Ἱερά Μονή Παναγίας Τατάρνης Εὐρυτανίας, 2013).

⁴ Αρχιμ. Δοσίθεος, *Ἐσταυρώθης δι' ἐμέ. Δύο Λόγοι Ἡλία τοῦ Μηνιάτη, ἐπισκόπου Κερνίτσης καὶ Καλαβρύτων (+1714), εἰς τὴν Ἁγίαν καὶ Μεγάλην Παρασκευὴν μεταγλωττισμένοι ὑπὸ ἀρχιμανδρίτου Δοσιθέου, Ἡγουμένου Ἱεράς Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Παναγίας Τατάρνης*, (Αθήνα: Ἱερά Μονή Παναγίας Τατάρνης Εὐρυτανίας, 2013).

2. Εισαγωγή

Αφορμή για τη συγγραφή της παρούσας εργασίας στάθηκε η νέα έκδοση της συλλογής κηρυγμάτων *Διδαχαὶ καὶ Λόγοι* του Επισκόπου Κερνίτσης και Καλαβρύτων Ηλία Μηνιάτη από τις εκδόσεις Άρτος Ζωῆς⁵. Πρόκειται για μια άρτια, έγκυρη και πολύ χρηστική έκδοση, ιστορικής σημασίας θα έλεγα, η οποία μας φέρνει σε επαφή με το κείμενο της πρώτης έκδοσης του 1716, το οποίο φρόντισε να εκδοθεί στη Βενετία ο πατέρας του Ηλία Μηνιάτη, Φραγκίσκος, δύο χρόνια μετά τον πρόωρο θάνατο του γιου του. Η επιμελήτρια της επανέκδοσης Τασούλα Μ. Μαυρομιχελάκη, επίκ. καθηγήτρια στο Τμήμα Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, καταφέρει μέσα από το πολύ προσεγμένο πόνημά της να φέρει στην επικαιρότητα «ένα βιβλίο πού εἶχε τεράστια ἀπήχηση στους ὀρθόδοξους πληθυσμούς τοῦ τελευταίου αἰώνα τῆς Τουρκοκρατίας»⁶. Η συγκεκριμένη έκδοση αποτελεί και τη βασική πηγή για τη συγγραφή της παρούσας εργασίας.

Ενώ οι *Διδαχαὶ* γνώρισαν διαδοχικές εκδόσεις κατά τους 18ο (κατά τη διάρκεια του οποίου πραγματοποιήθηκαν δώδεκα εκδόσεις) και 19ο αιώνας⁷, τον 20ο αιώνα μάλλον παραμελήθηκαν, ειδικά από την περίοδο της μεταπολίτευσης και έπειτα όπου παρατηρείται μετατόπιση του ενδιαφέροντος προς ξενόγλωσσα κείμενα και συγγραφείς. Βέβαια, από το 1963 έως τις μέρες μας οι εκδόσεις του Βασ. Ρηγόπουλου ανατυπώνουν το κείμενο της έκδοσης του Άνθιμου Μαζαράκη (έτος έκδοσης 1849)⁸, το οποίο όμως, όπως θα καταδειχθεί από την παρούσα εργασία, έχει

⁵ Ηλίας Μηνιάτης, *Διδαχαὶ καὶ Λόγοι (1716)*, εισαγωγή - επιμέλεια - επίμετρο - γλωσσάριο Τασούλα Μ. Μαυρομιχελάκη, (Αθήνα: Άρτος Ζωῆς, 2002) στο εξής: *Διδαχαὶ*. Αποτελεί τον 8ο το της σειράς «Βιβλιοθήκη τοῦ Κηρύγματος» των εν λόγω εκδόσεων.

⁶ *Διδαχαὶ*, ὁ.π., 9.

⁷ *Διδαχαὶ*, ὁ.π., 125.

⁸ *Ἡλιοῦ Μηνιάτη τοῦ Κεφαλληνιέως, Διδαχαὶ εἰς τὴν Ἁγίαν καὶ Μεγάλην Τεσσαρακοστὴν μετὰ καὶ τινων πανηγυρικῶν λόγων*, επιμ. Ἄνθιμος Μαζαράκης, (Βενετία: Ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Τυπογραφίας τοῦ Φοίνικος, 1849), στο εξής: *Μαζαράκης, Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*.

επιφέρει πολλές επεμβάσεις και αυθαιρεσίες στο κείμενο της αρχικής έκδοσης.

Το 1953 ο καθηγητής Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Βασίλειος Ν. Τατάκης (1897-1986) επιμελήθηκε μια συλλογή έργων, τεσσάρων από τους κυριότερους εκπρόσωπους της εκκλησιαστικής ρητορικής των 17ου και 18ου αιώνων, με τον λιτό τίτλο: *Σκοῦφος, Μηνιάτης, Βούλγαρις, Θεοτόκης*⁹. Στην εν λόγω συλλογή εμπεριέχονται ολόκληρα δεκατρία από τα κείμενα του *Διδαχαὶ καὶ Λόγοι* της έκδοσης του Ανθίμου Μαζαράκη¹⁰.

Ποιά είναι άραγε η παρουσία των *Διδαχῶν καὶ Λόγων*, του σπουδαίου αυτού έργου της νεοελληνικής λογοτεχνίας στα σχολικά εγχειρίδια της χώρας μας; Μετά από σύντομη έρευνα αναφέρουμε ενδεικτικά τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* της Β' Λυκείου¹¹, όπου και η αρχή της διδαχής *Εἰς τὸ Σωτήριον Πάθος*, και τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* της Α' τάξης Γενικού Λυκείου (Α' τεύχ.)¹². Στην έκδοση αυτή βρίσκουμε και ένα απόσπασμα απ' το δεύτερο μέρος της διδαχής *Περὶ φθόνου*. Κατά τη γνώμη μου θα ήταν πολύ ενδιαφέρουσα μια επισταμένη έρευνα και αναλυτική παρουσίαση των αποτελεσμάτων της, σχετικά με αναφορές των *Διδαχῶν*, στην εκπαίδευση.

Μια αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για το σπουδαίο αυτό έργο του Κεφαλονίτη ιεροκήρυκα σημειώθηκε στις αρχές του 21ου αιώνα με την έκδοση μεμονωμένων διδαχῶν ή λόγων, μεταγλωττισμένων στο

⁹ *Σκοῦφος-Μηνιάτης-Βούλγαρις-Θεοτόκης*, έπιμ. Βασίλειος Τατάκης, Βασική Βιβλιοθήκη 8 (Αθήνα: Ι. Ζαχαρόπουλος, χ.χ.).

¹⁰ Ανάμεσά τους και ο *Λόγος περὶ Ἀγάπης τῶν ἐχθρῶν*, μετάφραση του ίδιου του Μαζαράκη από την ιταλική γλώσσα, στην οποία και εκφωνήθηκε από τον Μηνιάτη στο Ναύπλιο, βλ. *Διδαχαὶ*, ό.π., 689-703.

¹¹ Ηλίας Μηνιάτης, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα, Β' Λυκείου*, έπιμ. Γ. Καλαματιανός, Μ. Σταθοπούλου-Χριστοφέλλη, Ν. Κοντόπουλος και Ευ. Φωτιάδης, (Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1967), 64-70.

¹² *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Α' τάξη Γενικού Λυκείου*, τεύχ. Α', έπιμ. Πολυτίμη Γκέκα, (Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ Διόφαντος, χ.χ.), 133-137.

σημερινό γλωσσικό ιδίωμα (το όχι και τόσο μακρινό από το πρωτότυπο κείμενο), από τον αρχιμανδρίτη Δοσίθεο, ηγούμενο της Ιεράς Σταυροπηγιακής Μονής Παναγίας Τατάρνης Ευρυτανίας (βλ. Πρόλογο παρούσας εργασίας). Υπήρξαν όμως και ορισμένες αξιοσημείωτες ακαδημαϊκές εργασίες, οι οποίες ασχολήθηκαν με τον Ηλία Μηνιάτη, αλλά καμία αποκλειστικά με το συγκεκριμένο έργο και το θέμα, το οποίο θα μελετήσουμε¹³.

Η παρούσα εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος (Ο Ηλίας Μηνιάτης και η εποχή του) θα παρουσιαστεί το μελετώμενο πρόσωπο (συνοπτικός βίος) και η εποχή (χώρος και χρόνος) μέσα στην οποία έδρασε και μεγαλούργησε. Θα μας απασχολήσει επίσης η γλώσσα που επέλεξε να χρησιμοποιήσει στα εμπνευσμένα κηρύγματά του. Το δεύτερο μέρος της εργασίας, το οποίο αποτελεί και τον ουσιαστικό λόγο για τη συγγραφή της, θα επικεντρωθεί στο πρόσωπο της Υπεραγίας Θεοτόκου, όπως αυτό αναδύεται μέσα από το έργο του Ηλία Μηνιάτη *Διδαχαὶ καὶ Λόγοι*.

Ειδικότερα, θα μας απασχολήσουν οι εξής εννέα λόγοι¹⁴:

Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς Θεοτόκου

Κυριακὴ ιζ' Ματθαίου

Κυριακὴ ια' Ματθαίου

¹³ Ενδεικτικά και επιλεκτικά παραθέτουμε τα ακόλουθα: Γεώργιος Ε. Μποροβίλος, *Ἡ Ὁρθόδοξη Κηρυκτικὴ Γραμματεία κατὰ τὸν ΙΗ' αἰ.* - *Οἱ ἔντυπες συλλογές*, (ἀνέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας, Θεολογικὴ Σχολὴ ΑΠΘ, 2001)· Δημήτριος Α. Καραμπέρης, *Πέτρα Σκανδάλου: Ἡ ἱστορία τοῦ Σχίσματος καὶ οἱ διαφορές μετὰ τὴν Ρώμη κατὰ τὸν Ηλία Μηνιάτη*, (ἀνέκδοτη διπλωματικὴ εργασία, Τμήμα Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας, Θεολογικὴ Σχολὴ ΑΠΘ, 2012)· Μαρία – Αναστασία Σελεβού, *Ἡ χρῆση τῆς Παύλειας διδασκαλίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατία: Οἱ περιπτώσεις τῶν Αδαμάντιου Κοραΐ, Ευγένιου Βούλγαρη καὶ Ηλία Μηνιάτη*, (ἀνέκδοτη μεταπτυχιακὴ εργασία, Τμήμα Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας, ΑΠΘ, 2014)· Αλέξιος Μάλλιαρης, *Ὁ Ηλίας Μηνιάτης καὶ οἱ θέσεις τοῦ ἐναντι τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας*, (ἀνέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας, ΕΚΠΑ, 2019).

¹⁴ Για τὴν διαφορὰ τῶν ρητορικῶν εἰδῶν τῆς διδαχῆς καὶ τοῦ λόγου, βλ. Μποροβίλος, *Ἡ Ὁρθόδοξη Κηρυκτικὴ Γραμματεία κατὰ τὸν ΙΗ' αἰ.*, ὁ.π., 19-30.

Εἰς τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου
Λόγος πανηγυρικός εἰς τὴν Γέννησιν τῆς Θεοτόκου
Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς Θεοτόκου Μαρίας
Εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου
Ἔτερος εἰς τὴν Γέννησιν τῆς Θεοτόκου
Εἰς τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου¹⁵

Στη συνέχεια, αντιπαραβάλλοντας τη νέα έκδοση των *Διδαχῶν* με την έκδοση του 1849 (στην οποία όπως ήδη ειπώθηκε βασίστηκαν όλες οι κατοπινές εκδόσεις) και μέσα από την προσεκτική ανάγνωση και μελέτη των εννέα προαναφερόμενων λόγων, θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στο εξής ερώτημα: η έκδοση του Ανθιμου Μαζαράκη, με τις όποιες αλλαγές στο αρχικό κείμενο, αλλοιώνει ουσιαστικά τις αναφορές του συγγραφέα στο πρόσωπο της Υπεραγίας Θεοτόκου; Μπορούμε να μιλάμε για νόθευση του αρχικού κειμένου των *Διδαχῶν*; Και αν ναι, ποιός ο λόγος να συμβεί κάτι τέτοιο;

Κλείνοντας την εισαγωγή, ας διευκρινιστεί ότι στην παρούσα εργασία θα χρησιμοποιηθεί το πρότυπο βιβλιογραφίας γνωστό ως *Σύστημα του Σικάγο* (The Chicago Manual of Style ή Chicago-style Citation)¹⁶, ως το πιο ενδεδειγμένο, εύχρηστο και επίσημα υιοθετημένο από το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδῶν «Ορθόδοξη Χριστιανική Θεολογία και Θρησκευτικός Πλουραλισμός» του ΕΑΠ. Οι αναφορές των πηγών θα έχουν τη μορφή *Υποσημειώσεις και Βιβλιογραφία* (notes and

¹⁵ Για την εδώ ονομασία των λόγων χρησιμοποιήθηκε ο «Πίναξ τῶν Διδαχῶν» της α' έκδοσης, βλ. *Διδαχαι*, ό.π., 159-162. Η δε κατάταξή τους σε μια λογική σειρά και η οργάνωσή τους οφείλεται στον Φραγκίσκο Μηνιάτη, ο οποίος δεν ακολούθησε τη χρονολογική σειρά της εκφώνησής τους, βλ. *Διδαχαι*, ό.π., 116.

¹⁶ «The Chicago Manual of Style Online», <https://www.chicagomanualofstyle.org/home.html> (Ημ. ανάκτησης 19 Νοεμβρίου, 2021). Βλ. επίσης Αναστ. Γ. Μαράς, «Παράθεση παραπομπών και βιβλιογραφίας σύμφωνα με το The Chicago Manual of Style», στο Γρ. Λιάντας και Αν. Μαράς, *Σύγχρονη Επιστημονική Τεχνολογία* (Θεσσαλονίκη: Σταμούλης, 2014), 57-122.

bibliography), θα δηλώνονται δηλαδή στις υποσημειώσεις στο τέλος της σελίδας (footnotes) και θα εμφανίζονται στην αλφαβητική λίστα βιβλιογραφίας στο τέλος της εργασίας. Η πλήρης παράθεση των βιβλιογραφικών δεδομένων θα δίνεται κατά την πρώτη αναφορά και εμφάνιση της πηγής εντός του κειμένου, ενώ επόμενες αναφορές της ίδιας πηγής θα έχουν περιληπτική μορφή, όπου αυτό είναι δυνατό. Για ανάλογους λόγους το σύστημα παράθεσης συντομογραφιών που ακολουθούμε είναι το πρότυπο του Ελληνικού Οργανισμού Τυποποίησης, ΕΛΟΤ 822¹⁷.

¹⁷ ΕΛΟΤ, *Ελληνικό πρότυπο 822* (Αθήνα: ΕΛΟΤ, 1994).

3. Ο Ηλίας Μηνιάτης και η εποχή του

Για την παράθεση των βιογραφικών στοιχείων του Ηλία Μηνιάτη θα αρκεστούμε στον περιληπτικό «Βίον» του. Ο εν λόγω «Βίος» αποδίδεται στον πατέρα του, Φραγκίσκο, και βρίσκεται στο έτερο σπουδαίο έργο του Ηλία Μηνιάτη *Πέτρα Σκανδάλου*¹⁸, υπό τον τίτλο «Βίος έν συνόψει τοῦ συγγραφέως τῆς βίβλου». Το ίδιο κείμενο με μικρές αλλαγές συναντάμε και σε εκδόσεις των *Διδαχῶν* από το 1804¹⁹, υπό τον τίτλο «Βίος έν συνόψει τοῦ Θεοφιλεστάτου Κερνίκης καὶ Καλαβρίτων (sic) Ἐπισκόπου έν Πελοποννήσῳ Ηλίου Μηνιάτη τοῦ συγγραφέως», όχι όμως από το 1849 και έπειτα. Στην παρούσα εργασία, θέλοντας να μείνουμε όσο γίνεται πιο κοντά στο κείμενο του Φραγκίσκου Μηνιάτη, δεν θα χρησιμοποιηθούν στοιχεία από την «Βιογραφία Ἡλία Μηνιάτου», την οποία συνέταξε ο Άνθιμος Μαζαράκης για την εισαγωγή της δικῆς του έκδοσης.

3.1 Ο Βίος

Ο Ηλίας Μηνιάτης ήταν γέννημα και θρέμμα της πόλεως και νήσου Κεφαλληνίας, γιος ευγενῶν και έντιμων γονέων. Πατέρα του ήταν ο αιδεσιμότατος πρωτοπαπάς της πόλης, Φραγκίσκος Μηνιάτης, η πρώτη αξία ύστερα από εκείνην του αρχιεπισκόπου. Γεννήθηκε το 1669 και από μικρή ηλικία έδειξε μία θαυμαστή ευφυΐα για τις επιστήμες. Γι' αυτόν τον λόγο η μητέρα του, Μορεζία, τον έστειλε το 1679 στη Βενετία, για να φοιτήσει ως τρόφιμος στο Φλαγγινιανό Φροντιστήριο²⁰, στο οποίο

¹⁸ Εκδόθηκε στη Λειψία το 1718 (*Διδαχαί, ό.π., 54*). Θα χρησιμοποιηθεί η παλαιότερη έκδοση στην οποία είχα πρόσβαση: *Πέτρα Σκανδάλου, ἤτοι διασάφησις τῆς ἀρχῆς καὶ αἰτίας τοῦ σχίσματος τῶν δύο Ἐκκλησιῶν Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς, μετὰ τῶν πέντε διαφωνουσῶν διαφορῶν*, (Μπρατισλάβα: χ.ε., 1752), [στο εξῆς *Πέτρα Σκανδάλου*].

¹⁹ Από τις εκδόσεις στις οποίες είχα πρόσβαση, αναφέρω τις εκδόσεις του 1804 (τυπογραφείο Νικολάου Γλυκή) και του 1805 (τυπογραφείο Πάνου Θεοδοσίου).

²⁰ Αλλιώς Φλαγγινιανό Ελληνομουσείο. Το Ιεροσπουδαστήριο αυτό υπήρξε ένα από τα σπουδαιότερα παιδευτικά κέντρα του Ελληνισμού στη Δύση. Ιδρύθηκε το 1622 στη Βενετία, με κληροδότημα του Κερκυραίου δικηγόρου και ευεργέτη του υπόδουλου γένους Θωμά Φλαγγίνη.

διδάχθηκε τα Ελληνικά και Λατινικά μαθήματα. Εκεί βρισκόταν ήδη ο πατέρας του²¹. Η πρόοδος του ήταν τέτοια, ώστε στα δεκαεννέα του χρόνια²² κρίθηκε άξιος να αντικαταστήσει για τρία έτη τον διευθυντή του ιδρύματος²³ που απουσίαζε λόγω προβλημάτων υγείας.

Οι συντοπίτες του τον κάλεσαν πίσω για να εξασκήσει στην πατρίδα το επάγγελμά του. Πράγματι επί έντεκα έτη, επτά στην Κεφαλονιά και τέσσερα στη Ζάκυνθο²⁴, «έρμήνευσε τὴν ἐγκυκλοπαιδείαν, καὶ τὴν φιλοσοφίαν»²⁵. Ἐπειτα, τον κάλεσε στη Κέρκυρα ο Βενετός Προβλεπτής των Επτανήσων Αντώνιος Μολίνος (Antonio Molin), για να διδάξει τους ανιψιούς του. Ὅποτε έβρισκε ελεύθερο χρόνο συνέθετε τις διδαχές του, ενώ παράλληλα δίδασκε και, σε κάθε ευκαιρία, κήρυττε σε γλώσσα «Ρωμαϊκὴν ἀπλὴν καὶ πολλάκις Ἰταλικὴν»²⁶. Ειδικά οι διδαχές που εκφώνησε κατά την αγία και μεγάλη τεσσαρακοστή είχαν τόση επιτυχία που οι Κερκυραίοι τού χάρισαν τα έσοδα ενός μοναστηριού και άλλα φιλοδωρήματα²⁷.

²¹ Ήταν επόπτης της Σχολής για μικρό χρονικό διάστημα, βλ. *Διδαχαί*, ό.π., 22.

²² Είχε ήδη χειροτονηθεί ιεροδιάκονος. Ονομάστηκε νοτάριος της μητροπόλεως Φιλαδελφείας, κήρυττε στον Ιερό Ναό του Αγίου Γεωργίου (των Ελλήνων) στη Βενετία και πιθανώς επιστατούσε στο τυπογραφείο του Νικολάου Σάρου κατά το 1689, βλ. Κωνσταντίνος, Ν. Σαθάς. *Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασιν διαλαμπάντων Ἑλλήνων, 1453-1821*, (Αθήνα: Κορομηλάς, 1868), 394.

²³ Τον Νικόλαο Παπαδόπουλο που αποσύρθηκε λόγω ασθενείας στα τέλη του 1687 (βλ. *Διδαχαί*, ό.π., 25). Ο Μηνιάτης δίδαξε στη σχολή από τον Ιανουάριο του 1688 ως τον Σεπτέμβριο του 1690, αλλά δεν μονιμοποιήθηκε στη θέση του διευθυντή της Φλαγγινείου τον καιρό που έγινε η σχετική προκήρυξη. Επίσης, το 1698 δίδαξε για λίγο στην Σχολή της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. *Άνθη Ἑυλαβείας*, επιμ. Αθανάσιος Καραθανάσης, (Αθήνα: Ερμής, 1978), ζ' -ι' και ιζ'.

²⁴ Το διάστημα των 11 ετών είναι λάθος, ήταν λιγότερα από έξι, βλ. *Διδαχαί*, ό.π., 27. Ο Μαρίνος Σιγούρος αναφέρει ότι στα Επτάνησα ο Μηνιάτης έμεινε κηρύττοντας για επτά χρόνια, βλ. Μαρίνος Σιγούρος, «Ἡλίας Μηνιάτης», *Παναθήναια* (1907), 161.

²⁵ *Πέτρα Σκανδάλου*, ό.π., β'. Σημείωση: Η αρίθμηση των εννέα σελίδων του Βίου της συγκεκριμένης έκδοσης είναι ελλιπής (εν αντιθέσει με το κυρίως κείμενο που ακολουθεί). Βρίσκουμε μόνο στο κάτω μέρος της τέταρτης σελίδας του Βίου εντός παρενθέσεως τον αριθμό 2 και αντίστοιχα τον αριθμό 3 στην έκτη σελίδα. Για διευκόλυνση αυθαιρετούμε αριθμώντας τις εννέα σελίδες του Βίου από το α' έως το θ'.

²⁶ Στο ίδιο.

²⁷ Δεν τα έλαβε ποτέ και ήλθε σε δεινή οικονομική κατάσταση, βλ. *Διδαχαί*, ό.π., 30.

Όταν το 1698 τελείωσε η θητεία του Molin στα Επτάνησα, ο Ηλίας Μηνιάτης επέστρεψε μαζί του στη Βενετία, όπου «εὐθὺς ἐψηφίσθη διδάσκαλος τοῦ γένους»²⁸. Το επόμενο έτος συνόδεψε τον Βενετό πρέσβη Λορέντζο Σοράντζο (Lorenzo Soranzo) στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί βρήκε την ευκαιρία να κηρύξει στο πατριαρχείο, δίνοντας δείγματα της αξίας του. Το 1703 ο ηγεμόνας της Μολδαβίας Κωνσταντίνος Δούκας τού ανέθεσε διπλωματική αποστολή προς τον αυτοκράτορα της Αυστρίας Λεοπόλδο. Επιστρέφοντας από Βιέννη στην Κωνσταντινούπολη ανακηρύχθηκε επίσημα από τον Πατριάρχη Γαβριήλ Γ' «διδάσκαλος και εὐαγγελικὸς κήρυξ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας»²⁹. Αφού δίδαξε με επιτυχία για έξι χρόνια στην Κωνσταντινούπολη, επέστρεψε στη γενέτειρά του μαζί με τον Κάρολο Ρουτζίι (Carlo Ruzzini), τον Βενετό πρέσβη που διαδέχτηκε τον Soranzo και του οποίου η θητεία είχε επίσης τελειώσει.

Από την Κεφαλονιά κλήθηκε και πάλι να κηρύξει στην Κέρκυρα. Εκεί η φήμη του αυξήθηκε τόσο, ώστε ο Γενικός Προβλεπτής Πελοποννήσου Άγγελος Έμο (Angelo Emo) τον κάλεσε να αναλάβει ως επίσκοπος τη Μητρόπολη Χριστιανουπόλεως³⁰. Όμως ο Ηλίας καθυστέρησε στην Κέρκυρα, όπου είχε αναλάβει τη φροντίδα του κηρύγματος, και όταν έφτασε στον Μοριά, η θέση είχε πληρωθεί.

Η μεγάλη φήμη του οδήγησε τους κατοίκους του Ναυπλίου και του Άργους να τον παρακαλέσουν και τελικά να τον προσλάβουν για να διδάξει τα παιδιά τους και να κηρύττει. Το 1711 εκλέχθηκε³¹ από τον Γενικό Προβλεπτή Πελοποννήσου Μάρκο Λοντεράν (Marco Loderan)

²⁸ Πέτρα Σκανδάλου, *ό.π.*, γ'.

²⁹ Πέτρα Σκανδάλου, *ό.π.*, δ'.

³⁰ Ο Έμο του έγραψε χαρακτηριστικά πως «ἦτον καιρὸς νὰ τεθῆ ἡ λυχνία εἰς τόπον ὑψηλότερον, διὰ νὰ χύνη τὸ φῶς τοῦ θείου λόγου εἰς ὠφέλειαν τόσων, ὅπου ἀκόμη ἐζοῦσαν περιπλεγμένοι εἰς τὰ σκότη τῆς ἀγνοσίας», βλ. Πέτρα Σκανδάλου, *ό.π.*, ε'.

³¹ Εκλέχθηκε, δεν διορίστηκε. Στο πρακτικό της εκλογής (Καλάβρυτα, 5 Νοεμβρίου 1710) αναφέρεται ότι επί συνόλου 247 παρόντων πολιτών ο Μηνιάτης εκλέχθηκε με ψήφους 179 υπέρ έναντι 68 κατά, βλ. Αθανάσιος Ε. Καραθανάσης, «Συλλογή Βενετικών Εγγράφων για τον Ηλία Μηνιάτη (1696-1710)», *Ελληνικά* 25 (1972), 331.

επίσκοπος της επαρχίας Κερνίκης και Καλαβρύτων³², παρά τις αντιδράσεις κάποιων κατοίκων που τον θεωρούσαν «φιλοκαθολικό»³³. Στο έργο του, το οποίο εκτός της διοικήσεως της επισκοπής και του κηρύγματος περιελάμβανε και τη διδασκαλία παιδιών της περιοχής, υπήρξε καλός ποιμένας και όχι απλά έμμισθος. Η αγάπη του για τη διδασκαλία και την πνευματική ανόρθωση του Γένους τον υποχρέωνε να διδάσκει ταυτόχρονα στο Ναύπλιο, με αμοιβή, κατά τη διάρκεια της θητείας του Προβλεπτή Αυγουστίνου Σαγρέντο (Agostino Sagredo).

Την 1η Αυγούστου του 1714, τρία χρόνια και δέκα μήνες από την ανάληψη του επισκοπικού θρόνου, ο Ηλίας Μηνιάτης πέθανε σε ηλικία μόλις σαράντα πέντε ετών. Το πέρασμα στην άλλη ζωή συνέβη στην αγκαλιά του πατέρα του, στην περιοχή της παλαιάς Πάτρας. Ο τελευταίος αμέσως μετέφερε το σώμα του Ηλία στην Κεφαλονιά και το απέθεσε στο μνημείο των προγόνων του, στον Ιερό Ναό Αγίου Νικολάου των Μηνιατών στο Ληξούρι.

3.2 Η εποχή

Η Κεφαλονιά κατακτήθηκε από τους Βενετούς την 24η Δεκεμβρίου του 1500 κατά τον Β' Βενετοτουρκικό Πόλεμο (1499-1503). Από τότε, μέχρι την πτώση της Βενετικής Δημοκρατίας και την παραχώρησή της στην Αυστρία από τον Ναπολέοντα³⁴, η βενετική κυριαρχία διατηρήθηκε αδιατάρακτη και το νησί απόλαυσε τη φιλελεύθερη κατάσταση που επικρατούσε στις βενετικές «Κτήσεις της Θάλασσας».

³² Η αρχιεπισκοπή Κερνίτζης (πολίχνη κοντά στην αρχαία Βούρα στο Άνω Διακοφτό Αχαΐας) στα χρόνια του Μηνιάτη είχε ως έδρα τα Καλάβρυτα, βλ. Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, «Ηλίας Μηνιάτης», *Παρνασσός*, τ. ΙΑ', αρ. 4 (Οκτώβριος -Δεκέμβριος 1969), 565.

³³ Αποστομωτική απάντηση σε όσους αμφισβητούν την ορθόδοξη στάση του Μηνιάτη αποτελεί το έτερο των *Διδαχών* έργο του, *Πέτρα Σκανδάλου*.

³⁴ Συνθήκη του Campoformio μεταξύ Γαλλίας και Αυστρίας, την 17η Οκτωβρίου 1797.

Το 1669, έτος γεννήσεως του Ηλία Μηνιάτη, η Κρήτη έπεσε οριστικά στα χέρια των Τούρκων. Μετά την οδυνηρή αυτή για τη Βενετία απώλεια, τα Επτάνησα απέκτησαν ιδιαίτερη σημασία για τη Γαληνοτάτη Δημοκρατία. Ένα μεγάλο προσφυγικό κύμα Κρητικών ακολούθησε την άλωση της μεγαλονήσου, ανανεώνοντας τον πληθυσμό των Ιονίων και μεταφυτεύοντας πνευματικές και καλλιτεχνικές αξίες, όπως και μακρόχρονες παραδόσεις, αλλά και νέα ρεύματα ιδεών, οδηγώντας τα Επτάνησα σε μια γενική πνευματική αφύπνιση με τελικό αποτέλεσμα να δημιουργήσουν τον δικό τους ιδιόμορφο πολιτισμό³⁵.

Το 1684 η Βενετική Δημοκρατία κήρυξε τον πόλεμο στην Οθωμανική αυτοκρατορία και με αρχηγό τον Φραγκίσκο Μοροζίνι (Francisco Morosini) κατέλαβε τη Λευκάδα (6 Αυγούστου 1684). Το 1685 και για μια τριακονταετία (έως το 1715, ένα έτος μετά την κοίμηση του Μηνιάτη) η Πελοπόννησος περιήλθε σε βενετικά χέρια (πρόκειται για την τελευταία περίοδο βενετικής κυριαρχίας της). Στην Πελοπόννησο η στάση των Βενετών απέναντι στην ορθόδοξη εκκλησία χαρακτηριζόταν από διπλωματική διαλλακτικότητα³⁶. Οι Βενετοί είχαν καταλάβει πως ο κλήρος ήταν εκείνος που ερχόταν σε άμεση επαφή με τον λαό και του έδινε κατευθύνσεις, όχι μόνο στα θρησκευτικά αλλά και στα κοσμικά ζητήματα³⁷. Σε αυτή τη σύντομη εποχή ευδαιμονίας που εγκαινίασε ο Morosini, ο Μηνιάτης εκφώνησε στο Ναύπλιο και τους λόγους του στην ιταλική γλώσσα³⁸.

³⁵ Χρύσα Μαλτέζου, «Ο αντίκτυπος της τουρκικής κατακτήσεως της Κρήτης στα Ιόνια», στο *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ', *Ο Έλληνισμός υπό ξένην κυριαρχίαν (περίοδος 1669-1821), Τουρκοκρατία - Λατινοκρατία*, (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1975), 213.

³⁶ Απόστολος Βακαλόπουλος, «Η τελευταία περίοδος βενετικής κυριαρχίας (1685-1715)», στο *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ', *Ο Έλληνισμός υπό ξένην κυριαρχίαν (περίοδος 1669-1821), Τουρκοκρατία - Λατινοκρατία*, (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1975), 209.

³⁷ Στο ίδιο, 209.

³⁸ *Λόγοι Περί Πίστεως, Περί Αγάπης και τρεις εγκωμιαστικοί προς Βενετούς Προβλεπτές*. Οι πέντε αυτοί λόγοι βρίσκονται στην έκδοση Μαζαράκη, με παράλληλη μετάφραση του επιμελητή.

Ο Ηλίας Μηνιάτης λοιπόν είχε ελεύθερο όλο τον χώρο για να κινηθεί, τόσο στη Βενετία και στα Επτάνησα (σε Κεφαλονιά, Ζάκυνθο και Κέρκυρα) όσο και στην Πελοπόννησο (σε Αργολίδα και Αχαΐα, όπου η επισκοπή και το τέλος του). Ως διπλωμάτης συνόδευσε τον Βενετό πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη όπου δίδαξε για αρκετά χρόνια.

Παρατηρούμε ότι η σύντομη ζωή και το έργο του Μηνιάτη είχαν δεθεί αναπόσπαστα με τη Γαληνοτάτη Δημοκρατία της Βενετίας και τις κτήσεις της στον ελλαδικό χώρο. Η Βενετία, η ηθική πρωτεύουσα του μη υποδουλωμένου στους Τούρκους Ελληνισμού, ήταν σημαντικότερη ελληνική πνευματική εστία, κέντρο συναντήσεως και επικοινωνίας των κατοίκων του βενετοκρατούμενου ελληνικού χώρου. Ο Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος φτάνει στο σημείο να υποστηρίξει ότι «πρὸ πάντων ὀφείλεται ἡ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους ἀναβίωσις εἰς τὴν ἐν Ἑνετία κατὰ τούτους μάλιστα τοὺς χρόνους (17ος αἰ.) ἀκμάσασαν ἑλληνικὴν κοινότητα»³⁹.

3.3 Η γλώσσα

Η γλώσσα του Ηλία Μηνιάτη είναι απλή μα σε καμία περίπτωση απλοϊκή καθώς «ἡ τεχνικὴ καὶ τῆς φράσης καὶ τοῦ λόγου εἶναι πολὺ ἐπεξεργασμένη»⁴⁰. Ακολουθούνται αυστηροί κανόνες μέσα από το σταθερό πλαίσιο των οποίων ξεπηδούν ένα σωρό ρητορικά τεχνάσματα και τερτίπια του λόγου. Κατά τον Δημαρά ο λόγος του Μηνιάτη «εἶναι φορτωμένος μὲ ὅλα τὰ στολίδια καὶ τὶς κορδέλες τοῦ ἰταλικοῦ μπαρόκ»⁴¹.

³⁹ Κ. Παπαρηγόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς*, τ. Ε' (Αθήνα: Ανέστης Κωνσταντινίδης, 1887), 608.

⁴⁰ Κ. Θ. Δημαράς, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἀπὸ τὶς πρώτες ρίζες ὡς τὴν ἐποχὴ μας*, (Αθήνα: Γνώση, 2000), 141.

⁴¹ Στο ίδιο, 142. Σχετικά με το μπαρόκ στη λογοτεχνία αναφέρουμε επιγραμματικά πως η γέννηση του είδους είναι άμεσα συνυφασμένη με την αντίδραση του ρωμαιοκαθολικού κόσμου στη διαμαρτυρούμενη Μεταρρύθμιση· αρνείται τους παραδοσιακούς κανόνες και επιδιώκει να εντυπωσιάσει, να προκαλέσει τις αισθήσεις και

Η γλώσσα του Μηνιάτη δεν είναι η δημοτική όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα· δεν είναι ούτε η καθημερινή της εποχής του, αφού «δὲν πειθαρχῆ τὸ τυπικόν της πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ καθαροῦ δημῶδους λόγου»⁴². Είναι μια γλώσσα ξεχωριστή και πλούσια μέσα στην απλότητά της. «Νέο Χρυσόστομο» τὸν λέει ο Δαπόντες ενώ ο Κοδρικὰς τον χαρακτηρίζει κλασικό και γράφει γι' αὐτὸν: «ὁ τὴν ἀπλουστέραν δημοτικὴν διάλεκτον εἰς τὴν δημοσθενικὴν ἀνυψώσας εὐφράδειαν»⁴³! Ενδιαφέρουσα είναι η σαφής διαφοροποίηση μεταξύ των μηνιάτειων διδαχῶν και λόγων σε γλωσσικό επίπεδο· οι δεύτεροι εμφανίζουν μεγαλύτερο ποσοστό λόγιων λέξεων και γραμματικῶν τύπων⁴⁴.

Ο Ηλίας Μηνιάτης συνέδεσε το ὄνομά του με την ἀνθιση της εκκλησιαστικῆς ομιλητικῆς μετὰ ἀπὸ την ἀμήχανη και ἀγονη περίοδο των δύο πρώτων αἰῶνων ἀπὸ την Ἄλωση⁴⁵. Σπούδασε στο Φλαγγινιανὸ Φροντιστήριο και υπῆρξε μία ἀπὸ τις πιο αντιπροσωπευτικὲς μορφές που δίδαξαν σε αὐτὸ ενώ το συγγραφικὸ του ἔργο εἶχε ἀπήχηση σε ἕνα ευρύτερο ἀναγνωστικὸ κοινὸ⁴⁶. Υπῆρξε κατὰ τον Παπαρηγόπουλο «ὁ ἄριστος τῶν ἱεροκηρύκων (...) καὶ τῆ ἀληθεία ὁ κράτιστος ἴσως τῶν ὄσων ἢ φωνῆ ἀντήχησεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τῶν τοῦ Φωτίου χρόνων»⁴⁷. Εἶχε εκ φύσεως το ρητορικὸ τάλαντο το οποίο επαύξησε με μελέτη και ἀσκηση.

ὄχι ἀπλῶς να συγκινήσει. Για περεταίρω πληροφορίες, βλ. «Ο κανόνας και η ἀπόκλιση: το Μπαρόκ», 178-208 στο Αικατερίνη Καρακάση, Μαρία Σπυριδοπούλου, Γεώργιος Κοτελίδης, *Ἱστορία και θεωρία των λογοτεχνικῶν γενῶν και ειδῶν, Παραδείγματα και ἐφαρμογές*, (Αθήνα: Σύνδεσμος Ἑλληνικῶν Ἀκαδημαϊκῶν Βιβλιοθηκῶν, 2015). <http://hdl.handle.net/11419/1989> στο ἀποθετήριο του www.kallipos.gr

⁴² Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, «Ἡλίας Μηνιάτης», ὁ.π., 570.

⁴³ Κ. Θ. Δημαράς, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἀπὸ τις πρώτες ρίζες ὡς τὴν ἐποχὴ μας*, ὁ.π., 141.

⁴⁴ Διδαχαί, ὁ.π., 83.

⁴⁵ Παναγιώτης Ὑφαντῆς, Βιβλιοκρισία, *Σύναξη 158* (2021), 93.

⁴⁶ Χρύσα Μαλτέζου, «Ο ἀντίκτυπος της τουρκικῆς κατακτῆσεως της Κρήτης στα Ἰόνια», στο *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. ΙΑ', *Ὁ Ἑλληνισμὸς ὑπὸ ξένην κυριαρχίαν (περίοδος 1669-1821), Τουρκοκρατία - Λατινοκρατία*, ὁ.π., 217.

⁴⁷ Κ. Παπαρηγόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς*, τ. Ε', ὁ.π., 604.

Η ρητορεία της εποχής είναι ένα λογοτεχνικό είδος το οποίο αναπτύσσεται κυρίως μέσα στα πλαίσια των εκκλησιαστικών αναγκών. Στο μέτρο λοιπόν που η «ωφέλεια» (με την έννοια της διαδόσεως του θείου λόγου) προορίζεται για ένα ευρύτατο κοινό, τα μέσα παρουσιάζονται ανάλογα με τους σκοπούς⁴⁸. Το 1681 εκδίδεται στη Βενετία η *Τέχνη Ρητορικής*. Ο συγγραφέας Φραγκίσκος Σκούφος, όπως ο ίδιος μας πληροφορεί στην αποστροφή του *Εἰς τὸν ἀναγιγνώσκοντα* στην αρχή του βιβλίου του, γράφει σε «κοινήν γλῶσσαν, ἐπιθυμώντας νὰ τὸ δεχθοῦν ὄχι μόνον οἱ ἀγκάλες τῶν σοφῶν καὶ ἐναρέτων, ἀμὴ καὶ ἐκεῖνες τῶν ἀπλουστέρων ἀνθρώπων»⁴⁹.

Ο Μηνιάτης συμμαρτυρεῖται ἀπόλυτα τὶς γλωσσικὲς πεποιθήσεις τοῦ Σκούφου· σε μια Διδαχὴ μάλιστα αναφέρει: «ὅσον δύναμαι διδάσκω ἀπλὰ διὰ νὰ μὲ καταλαμβάνουσιν ὅλοι»⁵⁰. Ἐτσι οἱ περίφημες Διδαχὲς του προσφέρουν ἕνα υψηλὸ υπόδειγμα λαϊκότερης ἐκκλησιαστικῆς ρητορείας καὶ ταυτόχρονα ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἐντύπωση πὼς ο συγγραφέας τους δεν περιφρονεῖ μια καλλιτεχνικότερη ἀπασχόληση με τὸν γραπτὸ λόγο⁵¹. Ο Βασίλειος Τατάκης παρατηρεῖ ὅτι θα μπορούσαμε νὰ πούμε πὼς τα κείμενα τοῦ Μηνιάτη εἶναι τὰ πρῶτα πεζὰ κείμενα τῆς Τουρκοκρατίας πὼς τα διακρίνει καθαρὴ λογοτεχνικὴ ἀπασχόληση⁵²,

⁴⁸ Παναγιώτης Μουλᾶς, «Ἡ λογοτεχνία ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Κρήτης ὡς τὸν Ἀγῶνα (1669-1821)», στο *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. ΙΑ', *Ὁ Ἑλληνισμὸς ὑπὸ ξένην κυριαρχίαν (περίοδος 1669-1821), Τουρκοκρατία - Λατινοκρατία*, (Ἀθήνα: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1975), 303.

⁴⁹ Φραγκίσκος Σκούφος, *Τέχνη Ρητορικής*, (Βενετία: Παρὰ Μιχαὴλ Ἀγγέλω τῷ Βαρβωνίῳ, 1681), β'.

⁵⁰ Κυριακὴ Δ' τῶν Νηστεϊῶν, *Περὶ Ἐξομολογήσεως*, βλ. *Διδαχαί*, ὁ.π., 340.

⁵¹ Παναγιώτης Μουλᾶς, «Ἡ λογοτεχνία ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Κρήτης ὡς τὸν Ἀγῶνα (1669-1821)», στο *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. ΙΑ', *Ὁ Ἑλληνισμὸς ὑπὸ ξένην κυριαρχίαν (περίοδος 1669-1821), Τουρκοκρατία - Λατινοκρατία*, ὁ.π., 303.

⁵² Σκούφος-Μηνιάτης-Βούλγαρις-Θεοτόκης, ὁ.π., 20.

συμφωνώντας με τον Δημαρά ο οποίος την διακρίνει ξεκάθαρα και την τοποθετεί δίπλα στην γνήσια χριστιανική πίστη από την οποία πηγάζει⁵³.

Ο Μηνιάτης στα πρώτα ρητορικά του βήματα σαφώς μιμήθηκε τον Σκούφο και τον Ιταλό ιεροκήρυκα Πάολο Σένιερη (Paolo Segneri) «ὅπως αἱ μεγάλοι φύσεις, αἴτινες πολλάκις μὲν ἐξισοῦνται πρὸς τὰ πρωτότυπα, ἔνιοτε δὲ καὶ ὑπερβαίνουσιν αὐτά»⁵⁴. Με την παραπάνω γνώμη συμφωνεί και ο Σιγούρος, κατά τον οποίο ο Μηνιάτης κατόρθωσε να φανεί υπέρτερος αμφότερον⁵⁵. Ο Μηνιάτης συντάσσει τους λόγους του ακολουθώντας πρότυπα των Ιταλών ιεροκηρύκων του 17ου αιώνα αλλά φαίνεται ξεκάθαρα ότι χρησιμοποιεί τα ρητορικά του πρότυπα με ανεξαρτησία⁵⁶.

Μεγάλη επίδραση στο μηνιάτειο κήρυγμα φαίνεται να έχει τόσο το θεωρητικό εγχειρίδιο για τη σύνθεση κηρυγμάτων⁵⁷ όσο και η φυσιογνωμία του συγγραφέα του μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γεράσιμου Βλάχου. Ο ευρυμαθής Κρητικός κληρικός, φιλόσοφος, θεολόγος και φιλόλογος⁵⁸ υπήρξε από τους πιο επιφανείς λογίους του νεώτερου Ελληνισμού, με σπουδαία πνευματική δράση στα Επτάνησα. Μάλιστα, οι δύο άντρες θα πρέπει να είχαν και προσωπική σχέση κατά τὰ χρόνια σπουδών του νεαρού μαθητή στη Βενετία⁵⁹.

Το ύφος των λόγων του διαμορφώνεται αναλόγως του τόπου στον οποίο τους εκφωνεί: στις βενετοκρατούμενες περιοχές ο Μηνιάτης είναι

⁵³ Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἀπὸ τὶς πρῶτες ρίζες ὡς τὴν ἐποχὴ μας*, ὁ.π., 143.

⁵⁴ Κ. Παπαρηγόπουλος, *Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, ὁ.π., 605.

⁵⁵ Μαρίνος Σιγούρος, «Ἡλίας Μηνιάτης», ὁ.π., 163.

⁵⁶ Ε. Κριαράς, «Ἱταλικές ἐπιδράσεις σὲ παλιότερα ἑλληνικά κείμενα», *Εποχές* 4(1963), 17.

⁵⁷ *Διδασκαλία περὶ τοῦ ἀκραιφνοῦς τρόπου τοῦ διδάσκειν τὸ θεῖον καὶ ἱερὸν Εὐαγγέλιον*. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την εξουκείωση του Μηνιάτη με αυτό το χειρόγραφο, βλ. *Διδαχαί*, ὁ.π., 92-97.

⁵⁸ Χρύσα Μαλτέζου, «Ο αντίκτυπος της τουρκικής κατακτήσεως της Κρήτης στα Ιόνια», στο *Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. ΙΑ', *Ὁ Ἑλληνισμὸς ὑπὸ ξένην κυριαρχίαν (περίοδος 1669-1821), Τουρκοκρατία - Λατινοκρατία*, ὁ.π., 213.

⁵⁹ *Διδαχαί*, ὁ.π., 92.

σοφός αναζητητής αρχαίων προτύπων και θεωριών, ενός κόσμου κλασσικού, όπως προβάλλει κατά τὸ πνεῦμα τῆς Αναγέννησης· στους λόγους στην ιταλική γλώσσα εμφανίζει καθαρά επίρροές από τη λατινική Θεολογία και Ιστορία δείχνοντας μεγάλο θαυμασμό προς την Βενετική εξουσία ενώ στις τουρκοκρατούμενες περιοχές «υφαίνει Βυζάντιον, νέαν Ἑλληνικὴν πραγματικότητα και πίστιν»⁶⁰. Ο Σιγούρος παρατηρεί ότι οι θρησκευτικοί λόγοι του Μηνιάτη είναι αριστουργήματα ὕφους και γλώσσας για την εποχή του⁶¹. ο ίδιος συνεχίζει να πλέκει το εγκώμιο του Κεφαλονίτη ρήτορα λέγοντας πως ο Μηνιάτης γνώριζε «να ἐνδύη τὴν ἀρχαϊκὴν παράστασιν τῶν ιδεῶν του μετὸ ὠραῖον ἔνδυμα τῆς δημοτικῆς γλώσσης»⁶².

Την 25η Μαρτίου του 1686, ο Μηνιάτης απαγγέλλει στον ελληνικό Ναό της Βενετίας (San Giorgio dei Greci) τον πανηγυρικό λόγο της Θεοτόκου Μαρίας στον οποίο απαντάται η περίφημη ἐπίκληση για την ἀπελευθέρωση του ελληνικού ἔθνους. Είναι ἀδιαμφισβήτητο πως ἐμπνεύστηκε τη συγκεκριμένη ἐπίκληση ἀπὸ τὴν *Τέχνη Ρητορικῆς* του Σκούφου, ἀλλὰ «τοσοῦτον τεχνικώτερον διεσκεύασε καὶ τοσοῦτον καλλιπέστερον διετύπωσε τὸ ὑπόδειγμα, ὥστε δύναται νὰ λογισθῆ ὡς δεύτερος αὐτοῦ δημιουργός»⁶³.

Ὡς περίοδος ωρίμανσης του Μηνιάτη πρέπει μάλλον νὰ θεωρηθῆ το διάστημα της παραμονῆς του στην Κωνσταντινούπολη (1699-1706) το οποίο, ἀν ἐξετάσουμε προσεκτικὰ το μετέπειτα ἔργο του, φαίνεται πως υπῆρξε ιδιαίτερα γόνιμο⁶⁴. Μάλλον δεν ἔχασε τὴν ευκαιρία νὰ ἐπισκεφτεῖ τις πλούσιες βιβλιοθήκες και νὰ ἐντρυφήσει στην Πατερικὴ Γραμματεία.

⁶⁰ Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, «Ἡλίας Μηνιάτης», ὁ.π., 569.

⁶¹ Μαρίνος Σιγούρος, «Ἡλίας Μηνιάτης», ὁ.π., 162.

⁶² Στο ἴδιο, 164.

⁶³ Κ. Παπαρηγόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, ὁ.π., 604-605.

⁶⁴ Γεώργιος Μποροβίλος, «Διδάσκαλοι τοῦ Γένους», *Πειραϊκὴ Ἐκκλησία* 268 (2015), 45.

Κλείνοντας το πρώτο αυτό μέρος της εργασίας, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Μηνιάτης, όπως και ο διδάχος του λαού πατρο-Κοσμάς ο Αιτωλός (1714-1779), στο κήρυγμά τους συνέδεαν τον αναλφαβητισμό και την ανηθικότητα όχι μόνο με την πνευματική αδιαφορία αλλά και με τη δουλεία, υποδηλώνοντας άλλοτε με υπαινιγμούς και άλλοτε ευχόμενοι με παρηρησία τη θεραπεία τους, δηλαδή την απελευθέρωση⁶⁵ (το «ποθούμενον» κατά τον Άγιο Κοσμά).

Κύριο μέλημα και κίνητρο του Μηνιάτη υπήρξε πάντα το σφοδρό του πάθος για τον φωτισμό και την προκοπή του Γένους⁶⁶. Από τον άμβωνα ή τη διδασκαλική έδρα ο Μηνιάτης δίδασκε και φώτιζε το Γένος, δείχνοντας σαφή προτίμηση στην πράξη και όχι στη θεωρία -έτσι εξηγείται το γεγονός ότι δεν ενδιαφέρθηκε ο ίδιος για την έκδοση και κυκλοφορία των πολυάριθμων κηρυγμάτων του, τα οποία «άποβλέπουν εις πρακτικήν ωφέλειαν, τονώνουν τήν πίστιν, βοηθοῦν τὸν χριστιανὸν νὰ γίνη καλύτερος»⁶⁷.

⁶⁵ Παναγιώτης Υφαντής, Βιβλιοκρισία, *Σύναξη 158* (2021), 94.

⁶⁶ Σκοῦφος-Μηνιάτης-Βούλγαρις-Θεοτόκης, *ό.π.*, 15.

⁶⁷ Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, «Ήλιος Μηνιάτης», *ό.π.*, 570.

4. Το πρόσωπο της Υπεραγίας Θεοτόκου

4.1 Γενικά

Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στους εννέα λόγους του Ηλία Μηνιάτη προς τιμήν της Υπεραγίας Θεοτόκου, τους οποίους συγκέντρωσε και εξέδωσε μετά τον θάνατό του ο πατέρας του Φραγκίσκος. Κάθε λόγος της έκδοσης αυτής θα συνεξεταστεί και θα συγκριθεί με τον αντίστοιχο λόγο της έκδοσης που επιμελήθηκε ο Άνθιμος Μαζαράκης το 1849 – έκδοσης, η οποία έκτοτε καθιερώθηκε αποτελώντας το στερεότυπο κείμενο των κηρυγμάτων του Μηνιάτη. Στην έρευνα μας αυτή δεν θα μας απασχολήσουν τόσο οι όποιες γλωσσικές επεμβάσεις συναντήσουμε, εργασία περισσότερο φιλολογική παρά θεολογική, αλλά οι διαφοροποιήσεις στο περιεχόμενο του αρχικού κειμένου, οι οποίες και το αλλοιώνουν σκόπιμα, γεγονός που παραδέχεται άλλωστε ο Μαζαράκης κάνοντας λόγο για αναγκαίες διορθώσεις ή ακόμα και εξαλείψεις⁶⁸.

Για τη σειρά των λόγων θα ακολουθηθεί η κατάταξη της α' έκδοσης των *Διδαχών*. Οι λόγοι προς τιμήν της Θεοτόκου που θα εξετασθούν τοποθετήθηκαν από τον επιμελητή της έκδοσης, Φραγκίσκο Μηνιάτη, με κάποια ακαταστασία στην Τέταρτη Περίοδο⁶⁹, μαζί με Διδαχές και Λόγους σε ευαγγελικές περικοπές διαφόρων Κυριακών του έτους, μίας στην εορτή Αναλήψεως και μίας στον Άγιο Νικόλαο, υπό τον τίτλο «Διδαχαὶ εἰς διαφόρους Κυριακὰς καὶ Λόγοι Πανηγυρικοὶ εἰς τὰς Θεομητορικὰς Ἑορτὰς». Ο Βασίλειος Τατάκης, βασιζόμενος στις ομοιότητες που εμφανίζουν, υποθέτει ότι οι πανηγυρικοί λόγοι του Μηνιάτη ανήκουν στην πρώτη εξόρμησή του στην Πελοπόννησο⁷⁰.

⁶⁸ Βλ. αποστροφή «Προσφώνησις πρὸς τοὺς ἀναγνώστας» και «Ἐπιστολή πρὸς τὸν Παναγιώτατον καὶ Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην», στο Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ὁ.π., γ' -δ'.

⁶⁹ Γεώργιος Ε. Μποροβίλος, *Ἡ Ὁρθόδοξη Κληρικτικὴ Γραμματεία κατὰ τὸν ΙΗ' αἰ.* - Οἱ ἔντυπες συλλογές, ὁ.π., 100.

⁷⁰ Σκοῦφος-Μηνιάτης-Βούλαρις-Θεοτόκης, ὁ.π., 126.

Ας σημειωθεί ότι για την ανακατάταξη που παρατηρείται στον τόμο των εκδόσεων Ρηγόπουλου (ο οποίος, όπως προαναφέρθηκε, ανατυπώνεται έως σήμερα) δεν ευθύνεται ο Μαζαράκης, ο οποίος σεβάστηκε την κατάταξη του Φραγκίσκου Μηνιάτη. Η μόνη διαφορά βρίσκεται στη θέση του Πίνακα των Διδαχών, τον οποίο ο Μαζαράκης τοποθέτησε στο τέλος της έκδοσής του⁷¹, σε αντίθεση με την πρώτη έκδοση όπου βρισκόταν στην αρχή.

Σύμφωνα με τον Μποροβίλο, στους πανηγυρικούς λόγους του Μηνιάτη, οι οποίοι είναι ενιαίοι και εκτείνονται από πέντε έως οχτώ σελίδες, διακρίνουμε προοίμιο, πίστωση και επίλογο⁷². Τη λέξη πίστωση (ή πίστη ή βεβαίωση) χρησιμοποιεί στο εγχειρίδιο ρητορικής του ο Βικέντιος Δαμωδός στο κεφάλαιο *Περὶ Βεβαιώσεως*⁷³. Πρόκειται για το κυρίως μέρος του λόγου όπου ο ρήτορας παραθέτει τα επιχειρήματά του, διανθισμένα με ρητορικά σχήματα, προσπαθώντας να αποδείξει την ορθότητα των λόγων του και να πείσει γι' αυτή τον ακροατή.

Στην πράξη, βέβαια, οι περισσότεροι από τους λόγους, οι οποίοι βρίσκονται στο δεύτερο μέρος του βιβλίου και θα μας απασχολήσουν στην παρούσα εργασία, δεν έχουν χωρισμό σε μέρη, αν και συχνά έχουν την ένδειξη «Προοίμιον» στην αρχή⁷⁴.

Για κάθε λόγο θα προηγείται μια μικρή περίληψη του περιεχομένου του και θα ακολουθεί παράθεση των επίμαχων σημείων, δηλαδή των

⁷¹ Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ό.π., 353-354.

⁷² Γεώργιος Ε. Μποροβίλος, *Ἡ Ὁρθόδοξη Κηρυκτικὴ Γραμματεία κατὰ τὸν ΙΗ' αἰ.* - *Οἱ ἔντυπες συλλογές*, ό.π., 116.

⁷³ Βικέντιος Δαμωδός, *Πράξεις κατὰ συντομίαν εἰς τὰς Ῥητορικὰς Ἑρμηνείας*, (Πέστη: Τυπογραφία Τ. Ι. Τρατνερ, 1815), 14-16. Στο συνοπτικό αυτό εγχειρίδιο ομιλητικής στη δημοτική γλώσσα, το οποίο εξέδωσε ο Εμμανουήλ Δημητριάδης, ο Κεφαλλονίτης απόφοιτος του Φλαγγινιανού Φροντιστηρίου Βικέντιος Δαμωδός (1700-1752), σαφώς επηρεασμένος από τον Μηνιάτη, χρησιμοποιεί ως παραδείγματα αρκετά αποσπάσματα από τις *Διδαχές*.

⁷⁴ *Διδαχαί*, ό.π., 76.

διαφορών που προκύπτουν (αν προκύπτουν) από τη σύγκριση των κειμένων των δύο εκδόσεων.

4.2 Λόγος πανηγυρικός εις τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς Θεοτόκου

Ἰδοὺ συλλήψη ἐν γαστρὶ καὶ τέξῃ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς ὑψίστου κληθήσεται. Λουκᾶς, α'

Με τον λόγο αυτό ξεκινά η τέταρτη και τελευταία περίοδος του βιβλίου⁷⁵. Στο προοίμιο, ο Μηνιάτης αναφέρεται στο όντως παράδοξο και καινόν υπό τον ήλιον «ἀπ' αἰῶνος ἀπόκρυφον καὶ Ἄγγέλοις ἄγνωστον»⁷⁶ μυστήριο της Ενανθρωπήσεως, «τὸ μεγαλύτερον ἔργον τῆς θείας παντοδυναμίας, τὸ ὑψηλότερον μυστήριον τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως. Παρθένος καὶ Μήτηρ»⁷⁷.

Στο πρώτο μέρος του λόγου επιστρατεύει Πατέρες της Εκκλησίας (Βασίλειο τον Μέγα, Αθανάσιο τον Μέγα, Ιερό Αυγουστίνο, Μάξιμο τον Ομολογητή) για να αναπτύξει την ορθόδοξη θεολογία περί της υπερφυσικής συλλήψεως του Χριστού από την Θεοτόκο, αλλά και των δύο τελείων φύσεων Του (θεϊκής και ανθρώπινης), οι οποίες ενώνονται ασυγχύτως σε μία αδιαίρετη υπόσταση στο Πρόσωπό Του.

Στο δεύτερο και πολύ πιο σύντομο από το πρώτο μέρος, η Θεοτόκος παρουσιάζεται εκτός από Μητέρα Θεού και ως μητέρα όλων των Χριστιανών. Ο λόγος κλείνει με ικεσία προς τη Θεοτόκο για να εξευμενίσει τον Υιό της για χάρη των παιδιών της (των Χριστιανών) και να τα αξιώσει της χάριτος και της Βασιλείας Του.

Στην έκδοση Μαζαράκη πέραν ελαχίστων γλωσσικών διαφοροποιήσεων προς το λογιότερο (π.χ. η λέξη *ἀπερασμένα* γίνεται *περασμένα*, οι πολλές *ἀμαρτίες* γίνονται *πολλαὶ ἀμαρτίαι*) δεν συναντάμε

⁷⁵ Διδαχαί, ό.π., 475-482 και Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί, ό.π., 168-172.*

⁷⁶ Θεοτοκίον Δ' ἤχου, στο *Παρακλητική*, (Αθήνα: Φως, 1997), 179.

⁷⁷ Διδαχαί, ό.π., 475.

άλλες επεμβάσεις. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η εξάλειψη των λέξεων *άνίσως* και στη φράση *διατί άνίσως και τοῡ μυστηρίου τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὁ ἀγιασμός τοῡ ἀνθρωπίνου γένους*⁷⁸. Η εξάλειψη έγινε από τον Μαζαράκη (στις εκδόσεις που μεσολαβούν ανάμεσα στα δύο κείμενα οι λέξεις υπάρχουν), μάλλον για να αποφευχθεί η όποια αμφιβολία για την αλήθεια της πρότασης που ακολουθεί (με το *άνίσως* εισάγεται υποθετική πρόταση). Το αποτέλεσμα του Μυστηρίου της Ενανθρωπήσεως είναι ο αγιασμός του ανθρώπινου γένους, η εκπλήρωση του θεϊκού σχεδίου.

4.3 Λόγος ἐγκωμιαστικός εἰς τὴν Θεοτόκον⁷⁹

Εἰς τὰς νηστήμους (sic) ἡμέρας τοῡ Αὐγούστου

Τοῦτο δὲ τὸ γένος οὐκ ἐκπορεύεται, εἰ μὴ ἐν προσευχῇ και νηστεία.

Ματθαῖος ιζ'

Ο λόγος αρχίζει με αναφορά στην προσευχή και τη νηστεία⁸⁰, τα δύο αήττητα πνευματικά όπλα των Χριστιανών στον πόλεμο εναντίον τριών εχθρών: του διαβόλου, της σάρκας και του κόσμου. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η περίοδος της νηστείας του Δεκαπενταύγουστου ως ευκαιρία για τους Χριστιανούς να τιμήσουν την Θεοτόκο, η οποία είναι πέλαγος χαρίτων, παρηγοριά των ανθρώπων και μεσιτεύει ασταμάτητα για τη σωτηρία όλων μας στον Υιό της.

Στο κείμενο της έκδοσης Μαζαράκη και πάλι συναντάμε αλλαγές σε δημώδεις λέξεις (από *ἐκ συμβολαίου* σε *ἐκ συμφώνου*, *ὀμπρός* σε *ἐμπρός*, *σπίτια* σε *οἰκίας*, *φαμελιές* σε *οἰκογενείας*), οι αιτιατικές θηλυκών ουσιαστικών μετατρέπουν το -ε- σε -α- και -ει- (π.χ. από *τὲς ἀρρωστίες* σε

⁷⁸ Διδαχαί, ό.π., 477 και Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ό.π., 169.

⁷⁹ Στον Πίνακα των Διδαχών αναφέρεται ως Κυριακή ιζ' Ματθαίου.

⁸⁰ Διδαχαί, ό.π., 582-590 και Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ό.π., 225-230.

τὰς ἀρρώστιας, τὲς θλίψεις σε τὰς θλίψεις) ἡ αντωνυμία τοῦτα γίνεται ταῦτα⁸¹.

Εντύπωση προκαλεῖ ἡ παράληψη ολόκληρων φράσεων (συγκεκριμένα οἱ φράσεις: εἰς τὰ πονηρά σου θελήματα⁸², διὰ ποῖον παρακαλεῖ; Παρακαλεῖ μίαν⁸³, πατρίδα σας· πτωχοί, ὅπου ἐξεπέσετε ἀπὸ⁸⁴, εἰς τὴν ὀρφανίαν σας, ὅπου σᾶς σκέπει⁸⁵), χωρὶς εμφανή λόγο καθὼς στις προηγούμενες εκδόσεις υπήρχαν.

Διορθώσεις δογματικού περιεχομένου δεν συναντάμε σε αὐτὸν τον λόγο. Ο αναγνώστης ἀς επιτρέψει μιὰ δική μας παρατήρηση. Ο Μηνιάτης, αναφερόμενος στην ἀγάπη του Θεοῦ στην Παναγία Μητέρα Του, ἀναφέρει ὅτι ἡ Θεοτόκος ἀγαπήθηκε ἀπὸ τον Θεὸ μὲ ὄσπην ἀγάπην ἔχει ο Θεὸς πρὸς ὅλους ὁμοῦ τοὺς μακαρίους⁸⁶.

Σύμφωνα με τον π. Ἰωάννη Ρωμανίδη, ὁ Θεὸς ἀγαπάει ὄχι μόνο τοὺς ἀγίους, ἀλλὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀνεξαιρέτως. Ὅλους τοὺς ἀμαρτωλοὺς, ὅλους τοὺς κολασμένους, ἀκόμη καὶ τον ἴδιο τον διάβολο! Ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη καὶ ἀγαπά τοὺς πάντας ἐξ' ἴσου⁸⁷. Ἐπομένως, εφόσον ἡ ἀγάπη του Θεοῦ δεν γνωρίζει ὅρια, μπορούμε νὰ πούμε ὅτι ὅσο ἀγαπά τὴν Παναγία Μητέρα Του τόσο ἀγαπά καὶ κάθε πλάσμα του.

Στο τέλος του λόγου ὁ Μηνιάτης προτρέπει ὅλους τοὺς πιστοὺς: ὅσοι λατρεύετε καὶ προσκυνεῖτε τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ, τιμάτε καὶ εὐλαβεῖσθε τὸ ὄνομα τῆς Παρθένου Μαρίας⁸⁸. Ὁ Μηνιάτης παίρνει ἀποστάσεις ἀπὸ τις ρωμαιοκαθολικὲς Μαριολατρικὲς θέσεις τοῦ περιβάλλοντος μέσα στο

⁸¹ Ἐπειδὴ παρόμοιες ἀλλαγές βρῖσκονται σε ὅλους σχεδὸν τοὺς λόγους που θὰ ἐξετάσουμε, στη συνέχεια τῆς ἐργασίας θὰ ἀναφέρονται ἐλάχιστα.

⁸² Διδαχαί, ὁ.π., 586.

⁸³ Στο ἴδιο, 587.

⁸⁴ Στο ἴδιο, 589.

⁸⁵ Στο ἴδιο, 589.

⁸⁶ Στο ἴδιο, 587.

⁸⁷ Πρωτοπρ. Ἰωάννης Σ. Ρωμανίδης, *Πατερικὴ Θεολογία*, ἐπιμ. Μοναχὸς Δαμασκηνός, (Θεσσαλονίκη: Παρακαταθήκη, 2004), 7.

⁸⁸ Διδαχαί, ὁ.π., 590 καὶ Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ὁ.π., 230.

οποίο σπούδασε και έκανε τα πρώτα θεολογικά βήματά του. Οι Ορθόδοξοι χριστιανοί ευλαβούνται και τιμούν την Θεοτόκο, αλλά η προσκύνηση του προσώπου της είναι τιμητική. Λατρευτική προσκύνηση αποδίδεται μόνο στον Τριαδικό Θεό.

4.4 Κυριακή ΙΑ' Ματθαίου

Καὶ ὀργισθεὶς ὁ κύριος αὐτοῦ, παρέδωκεν αὐτὸν τοῖς βασανισταῖς, ἕως οὗ ἀποδῶ πᾶν τὸ ὀφειλόμενον αὐτῷ. Κεφ. ιη'

Μεγάλη ἡ Προστασία τῆς Θεοτόκου

Αφορμώμενος από την παραβολή του αγνώμονος δούλου⁸⁹, ο Μηνιάτης παρουσιάζει την Παναγία ως την μόνη ελπίδα των αμαρτωλών Χριστιανών ενώπιον του δικαίως οργισμένου Θεού. Χρησιμοποιώντας παραδείγματα από την Παλαιά Διαθήκη και κάνοντας αναφορά στον Ιωάννη τον Δαμασκηνό και τον Γεώργιο Νικομηδείας αποδεικνύει τη δύναμη που έχει η μεσιτεία της Θεοτόκου προς τον Υιό της.

Οι όποιες αλλαγές συναντάμε και σε αυτό τον λόγο από τον Μαζαράκη δεν είναι δογματικής φύσεως. Οι καταλήξεις ονομαστικών και αιτιατικών θηλυκών ουσιαστικών αλλάζουν πάλι προς το λογιώτερον (π.χ. *σωματικές σε σωματικάι, πτωχεῖες σε πτωχείας*), ολόκληρες λέξεις ομοίως (*Μητέρα σε Μητηρ, τοῦ ταξιδάρη σε τοῦ ταξιδιώτου*). Ας σημειώσουμε και το ρήμα *ἔσιχάθησαν*, το οποίο γίνεται *ἔσυγάθησαν* και *ἔσυγάθηκαν*.

Παρατηρούμε επίσης την προσθήκη της φράσης *τοιαῦτα παραδείγματα βλέπομεν εἰς*⁹⁰, μετά τη λέξη *πολλά* στο αρχικό κείμενο: *Καὶ ἄλλα πολλά τοὺς παλαιοὺς ἐκείνους καιρούς*⁹¹. Για τη φράση *Μήτηρ ἢ πλέα*

⁸⁹ Ματθ. 18:23-35.

⁹⁰ Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ό.π., 231.

⁹¹ *Διδαχαί*, ό.π., 593.

ήγαπημένη από όλα τα κτίσματα⁹², βλ. την παρατήρησή μας στον αμέσως προηγούμενο λόγο.

4.5 Λόγος πανηγυρικός εις τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου

Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ πλήρης δόξης ὁ οἶκος Κυρίου. Ἰεζεκιήλ, κεφ. μδ'

Στον λόγο αυτό εγκωμιάζεται η Θεοτόκος, η οποία εισέρχεται στα Άγια των Αγίων σε ηλικία τριών ετών. Πρόκειται για μια διπλή είσοδο: μία ορατή στο ιερό από τον αρχιερέα Ζαχαρία και μια νοερή στα δεξιά του επουρανίου θρόνου του Υιού της από τον προαιώνιο Θεό. Ο Ναός του Σολομώντα και όλα όσα βρίσκονται σε αυτόν αποτελούν τύπους και προεικονίσεις των προνομίων της Θεοτόκου, του έμψυχου ναού του Θεού.

Δεν παρατηρούνται σχεδόν καθόλου αλλαγές πάνω στο αρχικό κείμενο. Το επίθετο *ἀπειρέσιος* (=απεριόριστος, απέραντος, απροσμέτρητος) γίνεται *ἀπειρούσιος* -χωρίς να αλλάζει νόημα- και οι *ἐκλάμψεις* γίνονται *ἐλλάμψεις*. Η διαφοροποίηση είναι αισθητική: στη θέση της συντομογραφίας κτ. (και τα λοιπά)⁹³, η οποία συναντάται τρεις φορές στο αρχικό κείμενο⁹⁴, ο Μαζαράκης ακολουθεί το παράδειγμα προηγούμενων εκδόσεων και τοποθετεί αστερίσκους. Στη δεύτερη μόνο γράφει πριν τους αστερίσκους *καὶ τὰ ἐξῆς*⁹⁵. Είναι ο πρώτος όμως που σημειώνει το αυτονόητο στο τέλος του λόγου:

*Σημ. Ἐπειδὴ ὁ λόγος οὗτος, καθὼς καὶ ὁ ἐπόμενος, δὲν εἶναι κυρίως, εἰμὴ τόσαι σημειώσεις τοῦ Συγγραφέως, ἐτέθησαν ἐν τῷ μεταξύ οἱ φαινόμενοι ἀστερίσκοι πρὸς δεῖξιν τῶν ἐλλείψεων.*⁹⁶

⁹² Διδαχαί, ό.π., 594 και Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ό.π., 232.

⁹³ Βλ. και υποσημείωση 138.

⁹⁴ Διδαχαί, ό.π., 600-601.

⁹⁵ Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ό.π., 235.

⁹⁶ Στο ίδιο, 236.

Ο Μηνιάτης διανθίζει τον λόγο με αποσπάσματα Πατέρων της Εκκλησίας και συγκεκριμένα του Μεγάλου Βασιλείου, του Μεγάλου Αθανασίου και του ιερού Αυγουστίνου. Η ρήση του τελευταίου περί της πλάσης της Θεοτόκου ως *ἔργον αἰδίου βουλῆς*, την οποία χρησιμοποιεί ο Μηνιάτης⁹⁷, διεγείρει τα ορθόδοξα αντανακλαστικά του Μαζαράκη, ο οποίος την αναφέρει ως μια από τὰς ἐμφαντικὰς ἐκείνων (των Δυτικών Πατέρων) *περὶ τῆς Θεομήτορος ῥήσεις*⁹⁸, από τις οποίες πιθανόν παρασύρθηκε ο νεαρός Μηνιάτης ενόσω σπούδαζε στη Δύση. Δεν την εξαλείφει, εφιστά όμως την προσοχή τόσο του Πατριάρχη και όσο και (έμμεσα) του αναγνώστη.

4.6 Λόγος πανηγυρικός εἰς τὴν Γέννησιν τῆς Θεοτόκου

Ο Μηνιάτης στο προοίμιο αναφέρεται στο χαρμόσυνο της ημέρας. Ἐπειτα, ξεκινώντας από την πτώση των Πρωτοπλάστων, θρηνεί για το κατάντημα της ανθρώπινης φύσης και φτάνει μέχρι τη γέννηση της Παρθένου Μαρίας⁹⁹, την αυγή της νέας ζωής. Με πολλές αναφορές στο Ἄσμα Ασμάτων εξυμνεί την Θεόπαιδα, η οποία είναι *πάσης χαρᾶς τὸ προοίμιον*¹⁰⁰.

Η επίδραση των υποδειγμάτων του Σκούφου είναι διάχυτη σε αυτό το κείμενο του Μηνιάτη μέσα από τις διάσπαρτες σύνθετες λόγιες λέξεις και τα πομπώδη επίθετα (π.χ. *ἀγλαοπυρσόμορφα τάγματα*¹⁰¹, *ἀργυροχρυσόχροον κάλλος*¹⁰²), καθώς και τις αυτούσιες φράσεις (π.χ.

⁹⁷ Διδαχαί, ό.π., 600 και Μαζαράκης, Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί, ό.π., 235.

⁹⁸ Μαζαράκης, Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί, ό.π., δ'.

⁹⁹ Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι, παρά το πλήθος των αναφορών στο πρόσωπο της Παναγίας, δεν αναφέρεται πουθενά η, προσφιλής στους Ορθοδόξους, προσωνυμία Θεοτόκος, παρά μόνο στον τίτλο και στο απολυτίκιο της εορτής στο τέλος του λόγου.

¹⁰⁰ Διδαχαί, ό.π., 629.

¹⁰¹ Διδαχαί, ό.π., 626 και Μαζαράκης, Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί, ό.π., 248.

¹⁰² Διδαχαί, ό.π., 627 και Μαζαράκης, Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί, ό.π., 248.

πρῶτα εἶδες τὸ φῶς τῆς μακαριότητος, παρὰ ἐκεῖνο τοῦ ἡλίου¹⁰³, ἀγκαλὰ καὶ νὰ ἐβλάστησεν ἀνάμεσα εἰς τὰς ἀκάνθας τῆς κοινῆς δυστυχίας¹⁰⁴) που δανείζεται ἀπὸ το ἐγχειρίδιο ρητορικής του.

Στην ἐκδοση Μαζαράκη συναντάμε πολλές και σοβαρές επεμβάσεις στο αρχικό κείμενο, γεγονός που αναγκάζει τον Γριτσόπουλο να αμφισβητήσει τον χαρακτηρισμό «Ἐκδοσις πλήρης καὶ ἀκριβῆς κατὰ τὰ αὐθεντικώτερα κείμενα» στο ἐξώφυλλο των Διδαχῶν των ἐκδόσεων Βασ. Ρηγόπουλου¹⁰⁵. Αρχικά παραλείπεται το παρακάτω ἀπόσπασμα:

Ἀμέλει (=πραγματικά, ἀναμφίβολα) ἀπὸ τὴν πηγὴν τῆς φύσεως, ὅπου ἄλλοι ἔβγαλαν τὴν λάσπην τοῦ προπατορικοῦ πταίσματος, δὲν ἦντλησεν ἄλλο ἢ Παρθένος παρὰ ὕδωρ καθαρὸν μιᾶς ἀθόλου ἀγνείας.¹⁰⁶

Ο Μαζαράκης δεν φαίνεται πως εἶχε ἀμφιβολίες για το μη ορθόδοξον της ἀνωτέρω θέσης του Μηνιάτη. Αυτό που συνάντησε δύο σελίδες πιο κάτω ὅμως μάλλον τον σκανδάλισε, καθὼς τα ἐπιχειρήματα του Μηνιάτη περὶ Ἀώμου Συλλήψεως μποροῦν να κλονίσουν κάποιον, ο οποίος δεν πατά γερά στην Ορθόδοξη Πίστη. Ο Μαζαράκης, προσπατεύοντας (με τις εὐλογίες του Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀνθίμου) την Πίστη¹⁰⁷, προβαίνει στη μεγαλύτερη ἐξάλειψη κειμένου ἀπὸ του μηνιάτειους προς τη Θεοτόκο λόγους. Πρόκειται για το ἐξῆς ἐκτενές ἀπόσπασμα:

¹⁰³ Διδαχαί, ὄ.π., 629 και Μαζαράκης, Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί, ὄ.π., 249 και Φραγκίσκος Σκούφος, Τέχνη Ρητορικῆς, ὄ.π., 359.

¹⁰⁴ Διδαχαί, ὄ.π., 627 και Μαζαράκης, Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί, ὄ.π., 248 και Φραγκίσκος Σκούφος, Τέχνη Ρητορικῆς, ὄ.π., 77.

¹⁰⁵ Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Ἡλίας Μηνιάτης», ὄ.π., 568.

¹⁰⁶ Διδαχαί, ὄ.π., 624.

¹⁰⁷ Βλ. την ἀπόκριση του Πατριάρχου στην ἐπιστολή του ἐκδότη στο Μαζαράκης, Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί, ὄ.π., δ'.

Λοιπόν, ἢμπορεῖ νὰ ἀμφιβάλλη τινὰς ὅτι κόρη τὸσον καθαρὰ, ἀγία καὶ ἄμωμος νὰ ἐστάθη ἀμέτοχος παντὸς ρύπου, ἔτι καὶ προπατορικοῦ; Ἄν ἡ Παρθένος ἐτούτη γεννᾶται διὰ νὰ μᾶς λύση ἀπὸ τὴν δουλείαν τοῦ Διαβόλου, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ συλληφθῇ μὲ τὰ δεσμὰ τῆς ἁμαρτίας τοῦ Διαβόλου αἰχμάλωτος; Ἄν ἡμεῖς τὴν πλάσιν τῆς προμήτορος Εὐας, ὅπου ἐστάθη μήτηρ τῆς κατάρας καὶ τοῦ θανάτου, ἀμέτοχον ἁμαρτίας δοξάζωμεν, δὲν θέλομεν ὁμολογήσει τὸ ὅμοιον περὶ τῆς Παρθένου ἐτούτης, ὅπου εἶναι Μήτηρ τῆς χάριτος καὶ τῆς ζωῆς; Τὰ ἐνάντια ἀλλήλοις φθαρτικά, ὄχι τὰ ὅμοια. Ἄν ὁ Θεὸς ἐπροώρισε τὴν Μαρίαν διὰ ὄργανον τῆς σωτηρίας μας, πρέπει ἀναγκαιῶς νὰ ἐφύλαξεν αὐτήν, ὡς αὐτὸς οἶδεν, ὡς ἠθέλησεν, ἔξω πάσης ἁμαρτίας. Λέγω καὶ τοῦτο, πῶς διὰ δικαιοσύνην ἔπρεπε ἡ κόρη ἐτούτη νὰ γεννηθῇ χωρὶς οὐδενὸς πταισματος. Διατὶ δίκαιον ἦτον, καθὼς ὁ πρῶτος Ἀδὰμ ἔδωκε τῆς πρώτης Εὐας σάρκα καθαρὰν καὶ ἀμόλυντον, χωρὶς ἄλλης προγονικῆς σπιλάδος, ἔτσι καὶ ἡ Δευτέρα Εὐα, ἡ Μαρία, νὰ στρέψη τοῦ δευτέρου Ἀδὰμ, καὶ πάσης ἁμαρτίας ἀνεπίδεκτον.

Τὸ λοιπόν, ἡ Μαρία, ὡς προωρισμένη νὰ πληρώσῃ τοῦτο τὸ χρέος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἐσυλλήφθη βέβαια καὶ ἐγεννήθη ὅλη ἄμωμος. ὅλη ἐκλεκτή, καὶ ὄχι (ὡς ἄλλοι λέγουσι) ἐσυλλήφθη μὲν μετὰ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, διὰ δὲ τῆς θείας χάριτος καθαρῶς, ἀμεμπτος καὶ καθαρὰ ἐγεννήθη. Διατὶ, ποίου καθαρῶς ἔχει χρεῖαν διὰ νὰ λαμπρύνῃ τὰς χρυσὰς τοῦ ἀκτῖνας ὁ ἥλιος; Διὰ νὰ λευκάνῃ τὸ ἀργυροειδὲς φέγγος τῆς ἡ σελήνης; Καὶ ἡ Μαρία τὸ ἀμφοτέρων, ἀπὸ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ὀνομάζεται καλὴ γάρ, φησὶν, ὡς ἥλιος, ἐκλεκτὴ ὡς σελήνη. Ἄλλο: Τι ἐμοὶ καὶ σοί, γύναι; ἀπεκρίθη πρὸς τὴν Μαρίαν ὁ Χριστός, ἐκεῖ εἰς τὸν ἐν Κανᾶ γάμον, ὅταν τὸν ἐπαρακάλει νὰ ἀνοίξῃ τοὺς θησαυροὺς τῆς οὐρανίου του δυνάμεως, νὰ μεταλλάξῃ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον. Οἶνος (κατὰ τὸν

ἀγγελικὸν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλον¹⁰⁸) τὴν θεϊαν χάριν σημαίνει. Λοιπὸν, οὔτε ὁ Χριστὸς οὔτε ἡ Παρθένος τοιαύτης χάριτος εἰς καθαρισμόν ἐχρειάζετο. Ὁ μὲν γὰρ πλήρης χάριτος ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν ἐπιστήθιον Ἰωάννην, ἡ δὲ κεχαριτωμένη ἀπὸ τὸν ἀρχάγγελον Γαβριήλ. Τι ἐμοὶ καὶ σοί, γύναι; καὶ δὲν εἶπε Μήτηρ; Διατί καὶ ἡ Εὐὰ ὡς μήτηρ ἦτον ὑπεύθυνος, ὡς γυνὴ ἀθῶος.

Ἐσοπτρον καθαρῶτατον τῆς θεότητος εἶναι ἡ Μαρία, ὁποῦ δὲν δέχεται ἀλλ' ἀνακάμπει πρὸς τὸν αἴτιον τὸν ρύπον ἐκεῖνον ὁποῦ εἰς ὄλον μας τὸ γένος ἐπεριεχύθηκεν.¹⁰⁹

Στην ἐκδοση του Μαζαράκη δὲν ἔχει θέση για τον ἴδιο λόγο και η ἐπίμαχη φράση δὲν ἔχει ρύπον προπατορικοῦ πταισματος¹¹⁰. Επίσης, στις φράσεις δὲν εδοκίμασε βάρος κανενὸς ἀμαρτήματος και δὲν ἔχασε ποτὲ τὸ ἀργυροχρυσόχροον κάλλος τῆς καθαρότητος¹¹¹, παρεμβαίνει στα ρήματα μετατρέποντάς τα σε: δὲν θέλει δοκιμάσει και δὲν θέλει χάσει.

Πέραν των δογματικῶν επεμβάσεων, ο Μαζαράκης προβαίνει σε αρκετές αλλοιώσεις του αρχικοῦ κειμένου: ἀλλάζει το φρικτὸν τερατούργημα¹¹², σε εξαίσιον τερατούργημα¹¹³, ἀντικαθιστὰ τη λέξη συνουσίης¹¹⁴ (=κοινωνική συναναστροφή, ἐρωτική συνεύρεση), με τη λέξη συντροφίας¹¹⁵, ὅπως και τη λέξη τόκον με τη λέξη κόκκον¹¹⁶(!), εξαλείφει (ἀγνωστο γιατί) τα ἐπίθετα βασιλικὰ πρὶν τη φράση ἀρτίτοκα βρέφη¹¹⁷, ὅπως και θαυμασταί πρὶν τη λέξη γυναῖκες¹¹⁸, καθὼς και ολόκληρη τη

¹⁰⁸ Αναφορά στον δυτικό θεολόγο και φιλόσοφο Θωμά Ακινάτη (Thomas Aquinas), γνωστό και ως Doctor Angelicus ή Doctor Universalis.

¹⁰⁹ Διδαχαί, ὁ.π., 626-627.

¹¹⁰ Στο ἴδιο, 629.

¹¹¹ Διδαχαί, ὁ.π., 627 και Μαζαράκης, Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί, ὁ.π., 248.

¹¹² Στο ἴδιο.

¹¹³ Μαζαράκης, Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί, ὁ.π., 249.

¹¹⁴ Διδαχαί, ὁ.π., 622.

¹¹⁵ Μαζαράκης, Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί, ὁ.π., 246.

¹¹⁶ Διδαχαί, ὁ.π., 625 και Μαζαράκης, Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί, ὁ.π., 247.

¹¹⁷ Διδαχαί, ὁ.π., 628 και Μαζαράκης, Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί, ὁ.π., 249.

¹¹⁸ Διδαχαί, ὁ.π., 625 και Μαζαράκης, Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί, ὁ.π., 248.

φράση *διὰ καθαρὰν δρόσον τὰ χαροποιὰ δάκρυα τῶν γεννητόρων*¹¹⁹, προσθέτει στην πρόταση ἢ ὡσάν να ἐντρέπετον την εξαρτημένη (με θέση αντικειμένου) πρόταση *να ὑποτάσσεται*¹²⁰, μετατρέπει το *συγχαίρομαι* σε *συγχαίρω*¹²¹.

Γενικότερα, πρόκειται για έναν λόγο, ο οποίος στην έκδοση Μαζαράκη απομακρύνεται σε αρκετά σημεία από το πρωτότυπο κείμενο, το οποίο αναπαρήγαγαν μέχρι τότε όλες οι προηγούμενες εκδόσεις.

4.7 Λόγος πανηγυρικός εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς Θεοτόκου Μαρίας

Ἐτέρα διάφορος.

Ἰδοὺ συλλήψη ἐν γαστρὶ καὶ τέξῃ υἱόν. Λουκᾶς, κεφ. α'

Μαρτίῳ κε'

Στο λυρικό προοίμιο του λόγου¹²², ο Αρχάγγελος Γαβριήλ παρομοιάζεται με το φως της αυγής, το οποίο προμηνύει τον Ἴλιο της δικαιοσύνης Χριστό, ο οποίος θα ανατείλει-γεννηθεί από την Θεοτόκο¹²³. Στη συνέχεια περιγράφεται η δημιουργία και η πτώση του Αδάμ¹²⁴, αλλά

¹¹⁹ *Διδαχαί*, ό.π., 623 και Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ό.π., 247.

¹²⁰ *Διδαχαί*, ό.π., 621 και Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ό.π., 245.

¹²¹ *Διδαχαί*, ό.π., 621 και Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ό.π., 245.

¹²² Ο Τατάκης επισημαίνει ότι η πίστη, όσο κι αν προσπαθούμε να την εκλογικέψουμε, στο βάθος μένει πάντα λυρική και μυστική στην ουσία της, βλ. Σκοῦφος-Μηνιάτης-Βούλαρις-Θεοτόκης, ό.π., 20.

¹²³ Ο Δημαράς αναφέρει το συγκεκριμένο προοίμιο ως χαρακτηριστικό παράδειγμα της αφθονίας εικόνων και επίμονης παράτασής τους από τον Μηνιάτη, μιας τακτικής η οποία μάλλον κουράζει τον σημερινό αναγνώστη. Αποτελεί όμως την πρώτη φορά που μπορεί να γίνει λόγος για ύφος σε ένα πεζό κείμενο διαδεδομένο στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ὡς τὴν ἐποχὴ μας*, ό.π., 142.

¹²⁴ Ο Βικέντιος Δαμωδός χρησιμοποιεί το συγκεκριμένο απόσπασμα ως παράδειγμα ἀπλῶσεως τῆς πρότασης (του σκοπού του λόγου) εἰς τὴν περίοδον με τὰ πρότερα, δηλ. διήγηση ὧσων ἐγέναν πριν το θέμα το οποίο θα αναλυθεί, βλ. Βικέντιος Δαμωδός, *Πράξις κατὰ συντομίαν εἰς τὰς Ῥητορικὰς Ἑρμηνείας*, ό.π., 52-53.

και η λύτρωση του κόσμου από τον Νέο Αδάμ μέσα από αρκετές αναφορές στην Παλαιά Διαθήκη.

Στον εκτενέστερο πανηγυρικό λόγο του ¹²⁵, ο ενθουσιώδης νεαρός κληρικός πραγματοποιεί τα πρώτα επίσημα βήματα της σπουδαίας ρητορικής του πορείας¹²⁶. Αποτελεί με βεβαιότητα το παλαιότερο χρονολογημένο κήρυγμα του Μηνιάτη καθώς εκφωνήθηκε το 1688, όταν ήταν δεκαεννέα ετών και ήδη εκτελούσε χρέη διευθυντού στη Φλαγγίνειο, στον Ιερό Ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων στη Βενετία. Όπως μάς πληροφορεί στο τέλος του λόγου ο πατέρας του, Φραγκίσκος: *Αὕτη ἐκηρύχθη εἰς Βενετίαν. ,αχπη'. Μαρτίῳ 25, ὄντος αὐτοῦ τροφίμου ἐν τῷ Φλαγγινιανῷ Φροντιστηρίῳ*¹²⁷. Πρόκειται για τον πιο διάσημο πανηγυρικό λόγο τού Μηνιάτη σε Θεομητορική εορτή και, ίσως, το πλέον διάσημο κείμενό του γενικότερα. Αιτία είναι η ασυνήθιστα εκτενής αποστοφή τού ρήτορα προς την Θεοτόκο, την οποία ικετεύει να ελευθερώσει τους Έλληνες από τον Οθωμανικό ζυγό:

Καὶ ἐδῶ, πίπτοντας εἰς τοὺς παναχράντους σου πόδας, ἄλλο δὲν ἐπιθυμῶ ἀπὸ ἐσέ παρα τὴν ἄμαχόν σου προστασίαν πρὸς βοήθειαν καὶ συντήρησιν τοῦ φιλοχρίστου στρατοῦ, πρὸς διωγμὸν καὶ ἐξολόθρευσιν τοῦ ἀντιθέου τυράννου. Ἐως πότε, πανακήρατε Κόρη, τὸ τρισάθλιον Γένος τῶν Ἑλλήνων ἔχει νὰ εὐρίσκεται εἰς τὰ δεσμὰ μιᾶς ἀνυποφορήτου δουλείας; Ἐως πότε νὰ τοῦ πατῆ τὸν εὐγενικὸν λαιμὸν ὁ βάρβαρος Θραῶξ; Ἐως πότε ἔχουσι νὰ βασιλεύονται ἀπὸ ἡμῖσο φεγγάρι οἱ χῶρες ἐκεῖνες εἰς τὰς ὁποίας ἀνέτειλεν εἰς ἀνθρωπίνην μορφήν ἀπὸ τὴν ἡγιασμένην σου γαστέρα ὁ μυστικὸς τῆς Δικαιοσύνης Ἥλιος;

¹²⁵ *Διδαχαί*, ὁ.π., 630-645 και *Μαζαράκης, Ἥλιου Μηνιάτη Διδαχαί*, ὁ.π., 250-258.

¹²⁶ Βλ. σχετικά *Διδαχαί*, ὁ.π., 26 και υποσημείωση 22 στην παρούσα εργασία.

¹²⁷ *Διδαχαί*, ὁ.π., 645.

Ἄχ, Παρθένε, ἐνθυμήσου, πῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα πρότερον παρά εἰς ἄλλον τόπον ἔλαμψε τὸ ζωηφόρον φῶς τῆς ἀληθινῆς πίστεως· τὸ ἑλληνικὸν Γένος ἐστάθη τὸ πρῶτον ὅπου ἄνοιξε τὰς ἀγκάλας καὶ ἐδέχθη τὸ θεῖον Εὐαγγέλιον τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ· τὸ πρῶτον ὅπου σὲ ἐγνώρισε διὰ ἀληθινὴν Μητέρα τοῦ Θεανθρώπου Λόγου· τὸ πρῶτον, ὅπου ἀντιστάθη τῶν τυράννων ὅπου μὲ μύρια βάσανα ἐγύρευαν νὰ ἐξεριζώσουσιν ἀπὸ τὰς καρδίας τῶν πιστῶν τὸ σεβάσμιόν σου ὄνομα. Ἐτοῦτο ἔδωσε εἰς τὸν κόσμον τοὺς διδασκάλους, ὅπου μὲ τὸ φῶς τῆς διδασκαλίας τους ἐφώτισαν τὰς ἡμαυρωμένας διανοίας τῶν ἀνθρώπων· ἐτοῦτο τοὺς ποιμένας, ὅπου μὲ τὴν ποιμαντικὴν ράβδον ἐξώρισαν τοὺς αἰμοβόρους λύκους ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ποίμνιον· ἐτοῦτο τοὺς γεωργούς, ὅπου μὲ τὸ ἄροτρον τοῦ Σταυροῦ καὶ μὲ τὸν ἵδρωτα τοῦ προσώπου ἐγεώργησαν τὰς καρδίας καὶ, σπέρνοντες τὸν εὐαγγελικὸν σπόρον, ἐθέρισαν τὰς ψυχὰς διὰ τὴν οὐράνιον ἀποθήκην· ἐτοῦτο τοὺς μάρτυρας, ὅπου μὲ [τὸ] ἴδιον αἷμα τους ἔβαψαν τὴν πορφύραν τῆς Ἐκκλησίας.

Λοιπόν, εὐσπλαγχνε Μαριάμ, παρακαλοῦμεν σε, διὰ τὸ Χαῖρε ἐκεῖνο ὅπου μᾶς ἐπροξένησε τὴν χαράν· διὰ τὸν ἀγγελικὸν ἐκεῖνον Εὐαγγελισμόν ὅπου ἐστάθη τῆς σωτηρίας μας τὸ προοίμιον, χάρισέ του τὴν προτέραν τιμὴν· ἀσήκωσέ το ἀπὸ τὴν κοπρίαν τῆς δουλείας εἰς τὸν θρόνον τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος, ἀπὸ τὰ δεσμὰ εἰς τὸ σκῆπτρον, ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν εἰς τὸ βασίλειον!

Καὶ ἂν ἐτοῦτες μας οἱ φωνῆς δὲν σὲ παρακινουῦσιν εἰς σπλάγχνος, ἄς σὲ παρακινήσουσιν ἐτοῦτα τὰ πικρὰ δάκρυα ὅπου μᾶς πέφτουσιν ἀπὸ τὰ μάτια. Ἀλλ' ἀνίσως καὶ ἐτοῦτα δὲν φθάνουσιν, ἄς σὲ παρακινήσουσιν αἱ φωναὶ καὶ οἱ παρακάλεσες τῶν ἀγίων σου, ὅπου ἀκαταπαύστως φωνάζουσιν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς τρισαθλίου Ἑλλάδος. Φωνάζει ὁ Ἀνδρέας ἀπὸ τὴν Κρήτην, φωνάζει ὁ Σπυρίδων ἀπὸ τὴν Κύπρον, φωνάζει ὁ Ἰγνάτιος ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν, φωνάζει ὁ

Διονύσιος ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, φωνάζει ὁ Πολύκαρπος ἀπὸ τὴν Σμύρνην, φωνάζει ἢ Αἰκατερίνη ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, φωνάζει ὁ Χρυσόστομος ἀπὸ τὴν Βασιλεύουσαν πόλιν. Καὶ δείχνοντάς σου τὴν σκληροτάτην τυραννίδα τῶν ἀθέων Ἀγαρηῶν, ἐλπίζουσιν ἀπὸ τὴν ἄκραν σου εὐσπλαγχνίαν τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους τὴν ἀπολύτρωσιν.

Ἀποδέξου λοιπόν, Παναγία Παρθένε, τὰ δάκρμά μας, τὰ ὁποῖα σημαδεύουσι τὸ μυστήριον ὁποῦ εἰς ἐσὲ ἐτελειώθη. Διατὶ, καθὼς τὰ δάκρυα τρέχουσι χωρὶς βλάβη τῶν ὀμμάτων, ἔτσι καὶ ὁ θεῖος Λόγος ἔτρεξεν ἀπὸ τὴν καθαρὰν σου μήτραν, δίχως φθορὰν τῆς παρθενίας σου. Δῶσε τόσῃν δύναμιν τοῦ εὐσεβεστάτου ἡμῶν Δουκὸς τῶν Ἑνετῶν ἐναντίον τῶν ἀνθρωποκτόνων καὶ αἱμοβόρων βαρβάρων, ὥστε ὁποῦ νὰ σβησθῆ τελείως τὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ, νὰ λάμψη περισσότερο τὸ μυστικὸ Ἥλιον ἢ ζωοποιὸς ἀκτίνα· νὰ ἐξαπλωθῆ εἰς τὸν κόσμον ὅλον ἢ δύναμις τοῦ Σταυροῦ, καὶ νὰ δοξασθῆ ἀπὸ ὅλους τὸ ἅγιόν σου ὄνομα.¹²⁸

Το συγκεκριμένο, κυρίως, απόσπασμα καθιέρωσε τον Μηνιάτη στη συνείδηση του κόσμου, ως εκφραστή της λαχτάρας και της ελπίδας του σκλαβωμένου Γένους για ελευθερία. Σε αυτό ο Μηνιάτης πιστεύει, με ὅλο του το εἶναι, ὅτι αὐτὴ θα επιτευχθεῖ μόνο με τη βοήθεια των Βενετῶν. Την παραπάνω συγκινητικὴ αποστροφή πρὸς τὴν Θεοτόκο ξαναβρίσκουμε σχεδόν αὐτούσια στὴν -ἤδη τυπωμένη ἀπὸ το 1681- Τέχνη Ρητορικῆς τοῦ Σκούφου, και συγκεκριμένα στὴν περίφημη ἀντιβόληση (δέηση) πρὸς τὸν Θεό στο εικοστό τρίτο κεφάλαιο τοῦ τέταρτου βιβλίου τοῦ εγχειριδίου:

Φθάνει, Κριτὰ δικαιοτάτε, φθάνει. ἕως πότε οἱ τρισάθλιοι Ἕλληνες ἔχουσι νὰ εὐρίσκονται εἰς τὰ δεσμὰ τῆς δουλείας, καὶ μὲ ὑπερήφανον πόδα νὰ τῶς πατῆ τὸν λαιμόν ὁ βάρβαρος Θράκης; ἕως

¹²⁸ Διδαχαί, ὁ.π., 644-645 και Μαζαράκης, Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί, ὁ.π., 257-258.

πότε Γένος τόσον ἔνδοξον, καὶ εὐγενικὸν ἔχει νὰ προσκυνᾷ ἐπάνω εἰς βασιλικὸν θρόνον ἓνα ἄθεον τουλουπάνι, καὶ ἡ Χώρας ἐκείναις, εἰς ταῖς ὁποίαις ἀνατέλλει ὁ ὄρατός Ἥλιος, καὶ εἰς ἀνθρωπίνην μορφήν ἀνέτειλας καὶ Ἐσὺ ὁ ἀόρατος, ἀπὸ ἡμισο φεγγάρι νὰ βασιλεύονται; Ἄ, ἐνθυμίσου, σὲ παρακαλῶ, πῶς εἶσαι ὄχι μόνον Κριτῆς, ἀμὴ καὶ πατήρ, καὶ πῶς παιδεύεις, ἀμὴ δὲν θανατώνεις τὰ τέκνα σου. ὅθεν ἀνίσως καὶ ἡ ἁμαρτίαις τῶν Ἑλλήνων ἐπαρακίνησαν τὴν δικαίαν σου ὀργήν, ἀνίσως καὶ εἰς τὴν κάμινον τῆς ἰδίας των ἀνομίας σου ἐχάλκουσαν τὰ ἀστροπελέκια, διὰ νὰ τοὺς ἀφανίσῃς ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς Οἰκουμένης, Ἐσὺ, ὅπου εἶσαι ὄλος εὐσπλαγχνία, συγχώρησαι, καὶ σβῦσαι ἐκίνα εἰς τὸ πέλαγος τῆς ἀπείρου σου ἐλεημοσύνης. Ἐνθυμίσου, Θεάνθρωπε Ἰησοῦ, πῶς τὸ Ἑλληνικὸν Γένος ἐστάθη τὸ πρῶτον, ὅπου ἄνοιξε ταῖς ἀγκάλαις, διὰ νὰ δεχθῆ τὸ θεῖον σου Εὐαγγέλιον. τὸ πρῶτον, ὅπου ἔρριξε χαμαὶ τὰ εἴδωλα, καὶ κρεμάμενον εἰς ἓνα ξύλον σὲ ἐπροσκύνησεν ὡς Θεόν. τὸ πρῶτον, ὅπου ἀντιστάθη τῶν τυράννων, ὅπου μὲ τόσα βάσανα ἐγίρευαν, νὰ ξερρίζωσούν ἀπὸ τὸν Κόσμον τὴν Πίστιν, καὶ ἀπὸ ταῖς καρδίαις τῶν Χριστιανῶν τὸ θεῖον σου Ὄνομα. μὲ τοὺς ἰδρωτας τῶν Ἑλλήνων ηὔξανε, Χριστέ μου, εἰς ὅλην τὴν Οἰκουμένην ἢ Ἐκκλησία σου. οἱ Ἕλληνες τὴν ἐπλούτισαν μὲ τοὺς θησαυροὺς τῆς σοφίας, τοῦτοι καὶ μὲ τὴν γλῶσσαν, καὶ μὲ τὴν τὸν κάλαμον, καὶ μὲ τὴν ἰδίαν ζωὴν τὴν ἐδιαφέντευσαν, τρέχοντας μὲ ἄπειρον μεγαλοψυχίαν καὶ εἰς ταῖς φυλακαῖς, καὶ εἰς ταῖς μάστιγαις, καὶ εἰς τοὺς τροχοὺς, καὶ εἰς ταῖς ἐξορίαις, καὶ εἰς ταῖς φλόγαις, καὶ εἰς ταῖς πίσσαις, μόνον διὰ νὰ σβῦσουν τὴν πλάνην, διὰ νὰ ξαπλώσουν τὴν Πίστιν, διὰ νὰ σὲ κηρύξουν Θεάνθρωπον, καὶ διὰ νὰ λάμψη, ὅπου λάμπει ὁ Ἥλιος, τοῦ Σταυροῦ ἢ δόξα, καὶ τὸ μυστήριον. ὅθεν ὡς εὐσπλαγχνος μὲ τὴν θεϊκὴν σου παντοδυναμίαν κάμε, νὰ φύγουν τὸν ζυγὸν τέτοιας βαρβαρικῆς αἰχμαλωσίας. ὡς φιλόδαρος, καὶ πλουσιοπάροχος

ἀνταποδοτής, ἀνοίγοντας τοὺς θησαυροὺς τῶν θείων σου χαρίτων, ὑψωσε πάλιν εἰς τὴν προτέραν δόξαν τὸ Γένος, καὶ ἀπὸ τὴν κοπρίαν εἰς τὴν ὁποῖαν κα'θεταί, δός του τὸ σκῆπτρον καὶ τὸ Βασίλειον. Ναί, σὲ παρακαλῶ, μὰ τὸ Χαῖρε ἐκεῖνο, ὅπου ἔφερε τὴν χαρὰν εἰς τὸν Κόσμον. μὰ τὴν θείαν σου ἐκείνην Ἐνσάρκωσιν, εἰς τὴν ὁποῖαν ὄντας Θεός ἐγένηκες ἄνθρωπος, διὰ νὰ φανῆς μὲ τοὺς ἀνθρώπους φιλάνθρωπος. μὰ τὸ Βάπτισμα, ὅπου μᾶς ἔπλυνε ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν. μὰ τὸν Σταυρὸν, ὅπου μᾶς ἄνοιξε τὸν Παράδεισον. μὰ τὸν Θάνατον ὅπου μᾶς ἔδωκε τὴν ζωὴν. καὶ μὰ τὴν ἔνδοξον ἐκείνην Ἐγερσιν, ὅπου μᾶς ἀνέβασε εἰς τὰ οὐράνια. καὶ ἀνίσως καὶ ἡ φωναῖς μου τοῦταις δὲν σὲ παρακινουῖσιν εἰς σπλάγχχνος, ἄς σὲ παρακινήσουν τὰ δάκρυα, ὅπου μοῦ τρέχουν ἀπὸ τὰ ὄμματα, καὶ ἄδεν φθάνουν καὶ τοῦτα, ἢ φωναῖς, ἢ παρακάλεσαις τῶν Ἀγίωνσου, ὅπου φωνιάζουσι. Φωνιάζει ἀπὸ τὴν Κρήτην ἓνας Ἀνδρέας, καὶ σὲ παρακαλεῖ νὰ ἐξολοθρεύσης τοὺς Ἀγαρηνοὺς λύκους ἀπ' ἐκεῖνο τὸ Βασίλειον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐποίμανε τῆς Χριστωνύμου σου ποιίμνης τὰ πρόβατα. φωνιάζει ἀπὸ τὴν Πόλιν ἓνας Χρυσόστομος, καὶ σὲ παρακαλεῖ, νὰ μὴν κυριεύεται ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Υἱοῦ ἐκείνη ἢ Χῶρα, ὅπου μίαν φορὰν ἀφιερῶθη τῆς Μητρὸς καὶ Παρθένου. φωνιάζει ἢ Αἰκατερίνα, καὶ δείχνοντάς σου τὸν τροχόν, εἰς τὸν ὁποῖον ἐμαρτύρησε, σὲ παρακαλεῖ, ὁ τροχός πάλι νὰ γυρίσῃ τῆς τύχης διὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν. φωνιάζουσι οἱ Ἰγνάτιοι ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν, οἱ Πολύκαρποι ἀπὸ τὴν Σμύρνην, οἱ Διονύσιοι ἀπὸ ταῖς Ἀθήναις, οἱ Σπυρίδωνες ἀπὸ τὴν Κύπρον, καὶ δείχνοντάς σου τοὺς λέοντας ὅπου τοὺς ἐξέσχισαν, ταῖς φλόγαις ὅπου τοὺς ἔκαυσαν, τὰ σίδηρα ὅπου τοὺς ἐθήρισαν, ἐλπίζουσι ἀπὸ τὴν ἄκραν σου εὐσπλαγχνίαν τῶν Ἑλληνικῶν Πόλεων, καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος τὴν ἀπολύτρωσιν.¹²⁹

¹²⁹ Φραγκίσκος Σκούφος, *Τέχνη Ρητορικῆς*, ὁ.π., 371-375. Κατὰ τὴν ἀντιγραφή του

Ο Λίνος Πολίτης αναρωτιέται εάν πρόκειται για λογοκλοπή, ρητή δήλωση εξάρτησης ή τιμής¹³⁰. Ο Βασίλειος Τατάκης πιστεύει ότι ο -οπαδός του Σκούφου- Μηνιάτης δεν τον αντιγράφει δουλικά, αλλά επεξεργάζεται δημιουργικά το ίδιο θέμα¹³¹. Ο Δημαράς αρκείται στο να επισημάνει την αγάπη αμφοτέρων για το υπόδουλο Γένος και την καλλιέργεια του πόθου της ελευθερίας του¹³². Δεν μπορεί όμως και να μην αναφερθεί στην τρυφερότητα που αποπνέει η αποστροφή του Μηνιάτη προς την Παναγία¹³³.

Στο πρόσωπο του Μαζαράκη ο Μηνιάτης βρίσκει έναν ένθερμο υπερασπιστή· στην ομοιότητα των κειμένων Σκούφου και Μηνιάτη (ομοιότητα την οποία ο Μαζαράκης ονομάζει φαινομενική!) παρατηρεί τσαύτη διαφορά (...) ὅση θεωρεῖται μεταξύ ἔαρινῆς ἡμέρας καὶ νυκτός¹³⁴. Πρόκειται για άλλη μία εκδήλωση θαυμασμού και αγάπης του Μαζαράκη προς τον λαμπρό συμπολίτη του. Τέλος, άλλη μια φράση του Σκούφου, η οποία αναφέρεται στη Θεοτόκο, βρίσκεται αυτούσια στο κείμενο: κανένα πρᾶγμα δὲν σου συγχύζει τὴν ψυχὴν παρὰ ἢ μελωδία τῶν ιδίων σου ἐπαίνων¹³⁵.

Αλλαγές πάνω στο αρχικό κείμενο παρατηρούμε στη φράση ψυχὴν τοῦ λόγου [μου], και λόγους τοῦ στόματός μου¹³⁶, η οποία γίνεται ψυχὴν εἰς

κειμένου τηρήθηκε ακέραιος η ορθογραφία και η στίξη της πρωτότυπης έκδοσης. Το υπέροχο αυτό κείμενο παραθέτει ολόκληρο, θέλοντας να καταδείξει τη ρητορική δεινότητα και την φιλοπατρία του Σκούφου, ο Κωνσταντίνος Σαθᾶς στο έργο του Βιογραφίες, βλ. Κωνσταντίνος, Ν. Σαθᾶς. *Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασιν διαλαμπάντων Ἑλλήνων, 1453-1821*, ὁ.π., 371-373.

¹³⁰ Λίνος Πολίτης, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, (Αθήνα: Μορφωτικό Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, 1993), 89.

¹³¹ Σκούφος-Μηνιάτης-Βούλγαρις-Θεοτόκης, ὁ.π., 18.

¹³² Κ. Θ. Δημαράς, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἀπὸ τὶς πρῶτες ρίζες ὡς τὴν ἐποχὴ μας*, ὁ.π., 126.

¹³³ Στο ίδιο, 143.

¹³⁴ Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ὁ.π., κδ'.

¹³⁵ *Διδαχαί*, ὁ.π., 643 και Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ὁ.π., 257 και Φραγκίσκος Σκούφος, *Τέχνη Ρητορικῆς*, ὁ.π., 358-359.

¹³⁶ *Διδαχαί*, ὁ.π., 631.

τον λόγον μου, καὶ λόγους τῶ στόματί μου¹³⁷. Στην ίδια σελίδα της αρχικής έκδοσης βρίσκουμε τη συντομογραφία κτ. (και τα λοιπά)¹³⁸ στον χαιρετισμό του Αρχαγγέλου: *Χαῖρε κεχαριτωμένη Μαρία· ὁ Κύριος μετὰ σοῦ*, κτ. -συντομογραφία την οποία ο Μαζαράκης παραλείπει. Το επίρρημα *ἀφόντις* (=από τη στιγμή που), το οποίο συναντάται αρκετά συχνά, γίνεται για πρώτη φορά από τον Μαζαράκη *ἀφ' οὔ* -άλλες φορές όμως το γράφει *ἀφόντης*.

Σοβαρότερη αλλοίωση του αρχικού κειμένου γίνεται με την αντικατάσταση της λέξης *τέως* (=εν τω μεταξύ, παράλληλα) από τη λέξη *τέλος*¹³⁹. Άλλη σοβαρή αλλοίωση¹⁴⁰, είναι η μετατροπή του ιδιωματικού *κιάς* (=τουλάχιστον) σε *κᾶν* στη φράση *εὐχαριστήσου κιάς νὰ σε ἀσπασθοῦμεν*¹⁴¹, αλλαγή για την οποία ευθύνονται μεν προηγούμενες εκδόσεις, την οποία και ο Μαζαράκης διατήρησε.

Παραλείπεται (χωρίς εμφανή λόγο), επίσης, το επίθετο στη φράση *τοῦ Παναγίου Πνεύματος*¹⁴², η φράση *πάντα γηράζει καὶ* στην αναφορά του Μηνιάτη στον Θεό *πάντα ζῆ καὶ ποτὲ δὲν γηράζει· πάντα γηράζει καὶ ποτὲ δὲν ἀποθνήσκει*¹⁴³. Μάλλον η συγκεκριμένη φράση θεωρήθηκε αδόκιμη ή δογματικά μεμπτή. Παρατηρούμε, επίσης, μια σπάνια αλλαγή προσώπου από β' ενικό σε α' ενικό, όπου αντί του Αγγέλου μιλά η Παρθένος και η κατάφαση μετατρέπεται σε ερώτηση¹⁴⁴. Πρόκειται για αλλαγή, η οποία όμως βρίσκεται και σε προηγούμενες εκδόσεις και για την οποία δεν ευθύνεται ο Μαζαράκης. Αλλάζει όμως το επίρρημα *ξεκαθαριστὰ* σε

¹³⁷ Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ό.π., 251.

¹³⁸ Για την επιμελήτρια των *Διδαχῶν* αυτό αποτελεί μίαν απόδειξη ότι ο Φραγκίσκος Μηνιάτης δεν αυθαιρέτησε μπροστά στα κείμενα του γιου του, αλλά αναπαρήγαγε σχεδόν ακριβῶς τα χειρόγραφα του, βλ. *Διδαχαί*, ό.π., 115.

¹³⁹ *Διδαχαί*, ό.π., 632 και Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ό.π., 251.

¹⁴⁰ *Διδαχαί*, ό.π., 122 και 129.

¹⁴¹ *Διδαχαί*, ό.π., 643 και Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ό.π., 257.

¹⁴² *Διδαχαί*, ό.π., 634 και Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ό.π., 252.

¹⁴³ *Διδαχαί*, ό.π., 637 και Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ό.π., 254.

¹⁴⁴ Στο ίδιο, 254.

καθαρά και τη φράση ἔστοντας (=με το) νὰ συντριφθῆ σε ἐπειδὴ ἔσυντρίφθη¹⁴⁵.

Ο Μαζαράκης πιστός στον ουσιαστικό σκοπό της έκδοσής του, δηλαδή στο να αποβάλλει από τα κείμενα του Μηνιάτη την συνεχῶς ἀπαντωμένην ἀπαράδεκτον δόξαν περί Αμώμου Συλλήψεως¹⁴⁶, εξαλείφει ολόκληρη τη φράση δίχως ρύπον προπατορικοῦ πταίσματος¹⁴⁷.

4.8 Λόγος πανηγυρικός εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Παρθένου

Παρέστη ἡ Βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου, ἐν ἱματισμῶ διαχρύσω περιβεβλημένη, πεποικιλμένη. Ψαλ. μδ'

Ο λόγος δεν ξεκινά με προοίμιο¹⁴⁸, αλλά με την πρόταση *Αὕτη εἶναι ἡ πλέα ζωντανή καὶ πρεπώδης εἰκὼν τῆς μεταστάσης εἰς οὐρανοὺς Θεομήτορος*, δηλαδή το χωρίο των Ψαλμών που προηγήθηκε (Ψλ. 44:10). Η μετάσταση της Βασίλισσας των επιγείων και των ουρανίων δεν αποτελεί θάνατο· είναι ἡ γλυκὺς ὕπνος ἡ ἐκσταση θείου ἔρωτος! Τα τάγματα των Ασωμάτων, οι χοροὶ των Αγίων και ὅλοι οι Χριστιανοὶ προσκυνοῦν την Κεχαριτωμένη Παρθένο, ἡ οποία ακτινοβολεῖ ως ἄλλος δεύτερος ἥλιος της δόξης.

Η μόνη διαφοροποίηση στην έκδοση του 1849 είναι η προσθήκη του επιθέτου *τιμητικὰς* πριν τη λέξη *λατρείας* στην πρόταση *Εἰς αὐτὴν ἀποδίδει τὰς δευτέρας μετὰ Θεὸν λατρείας τῶν πιστῶν ἡ Ἐκκλησία*¹⁴⁹. Για την Ορθοδοξία ἡ Θεοτόκος κατέχει μεν τα «δευτερεία» της Αγίας Τριάδος, αλλά ἡ προσκύνησή της είναι τιμητικὴ και ὄχι λατρευτικὴ (εν αντιθέσει

¹⁴⁵ Διδαχαί, ὁ.π., 640 και Μαζαράκης, Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί, ὁ.π., 255.

¹⁴⁶ Μαζαράκης, Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί, ὁ.π., γ'.

¹⁴⁷ Διδαχαί, ὁ.π., 643 και Μαζαράκης, Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί, ὁ.π., 257.

¹⁴⁸ Ο Βικέντιος Δαμωδός χρησιμοποιεῖ το συγκεκριμένο ἀπόσπασμα ως παράδειγμα ἀδήλου προβολῆς τῆς πρότασης εἰς το προοίμιον, δηλ. το προοίμιο δεν ξεχωρίζει ἀπὸ την πρόταση (τον σκοπὸ του λόγου), βλ. Βικέντιος Δαμωδός, *Πρᾶξις κατὰ συντομίαν εἰς τὰς Ρητορικὰς Ἑρμηνείας*, ὁ.π., 32-33.

¹⁴⁹ Διδαχαί, ὁ.π., 654 και Μαζαράκης, Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί, ὁ.π., 263.

με τη δυτική «μαριολατρική» προσέγγιση του προσώπου της). Ο άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης υμνεί χαρακτηριστικά την Παναγία με τα εξής λόγια¹⁵⁰: «Χαίροις, μετά Θεόν ή Θεός· τά δευτερεΐα τῆς Τριάδος ή ἔχουσα»¹⁵¹.

Ο σύντομος αυτός λόγος εκφωνήθηκε στη Βενετία, όπως μας πληροφορεί ο Μαζαράκης σε υποσημείωση με αστερίσκο στο τέλος του κειμένου¹⁵². Ο λόγος τελειώνει με παράκληση του Μηνιάτη προς τη Θεοτόκο να στηρίξει την πίστη του μέσα από τις νίκες των Βενετών εναντίων των εχθρών της Πίστης¹⁵³.

Η παράκληση είναι γενική, δεν αναφέρεται άμεσα, όπως είδαμε στον αμέσως προηγούμενο λόγο, στο υπόδουλο Γένος. Ο Μηνιάτης προσδοκά την οριστική νίκη των χριστιανικών δυνάμεων, προσανατολισμένος πάντοτε προς την ενετική πολιτική· στην κατεύθυνση αυτή έμεινε σταθερός ως το τέλος¹⁵⁴.

4.9 Ἐτερος λόγος πανηγυρικός εἰς τὴν Γέννησιν τῆς Θεοτόκου

Σεπτεμβρίῳ η΄

Τίς αὕτη ἀναβαίνουσα ὡσεὶ ὄρθρος; Ἄσμα κεφ. στ΄.

Στο προοίμιο αυτού του λόγου ο Μηνιάτης αναφέρεται στο χαρμόσυνο της εορτής. Έπειτα ζητάει από την Θεοτόκο να ενισχύσει την ασθενή του φύση και την αγύμναστη γλώσσα του, ώστε να βρει τις

¹⁵⁰ Για την πατρότητα του συγκεκριμένου προσομοίου, βλ. <https://www.parembasis.gr/index.php/el/menu-teyxos-301/7015-2021-301-14>

¹⁵¹ Στέφανος τῆς Ἀειπαρθένου, ἤτοι Θεοτοκάριον νέον, ποικίλον καὶ ὠραιότατον ὀκτώηχον, παρὰ Νικοδήμου Μοναχοῦ τοῦ Ναξίου, (Κωνσταντινούπολη: Πατριαρχική του Γένους Τυπογραφία, 1849), 102.

¹⁵² «Ἐκηρύχθη καὶ ο οὔτος ἐν Βενετία», Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ὁ.π., 265.

¹⁵³ «Ἡμεῖς, μετὰ Θεόν, εἰς σε, τοῦ Θεοῦ τὴν Μητέρα καὶ Μητέρα ἡμῶν, ἔχομεν τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας μας· ἀπὸ σέ ἐλπίζομεν τὰς νίκας τῆς Γαληνοτάτης Αὐθεντίας, τὰ τρόπαια τῶν εὐσεβῶν βασιλέων, τὴν σκέπην τῆς εὐλαβοῦς σου ταύτης πολιτείας, ὅπου εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τὴν ἀμαχόν σου βοήθειαν», *Διδαχαί*, ὁ.π., 657-658 καὶ Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ὁ.π., 265.

¹⁵⁴ Σκούφος-Μηνιάτης-Βούλγαρις-Θεοτόκης, ὁ.π., 19.

κατάλληλες λέξεις για να την επαινέσει. Την ανικανότητά του αυτή παραδέχεται με ταπείνωση, ενώ πιο κάτω διτυπώνει και πάλι λόγον για την ασθενή φύση του, δικαιολογούμενος έτσι για τη μικρή έκταση του συγκεκριμένου λόγου (πρόκειται για τον πιο σύντομο όλου του τόμου).

Εγκωμιάζει την Θεοτόκο, ονομάζοντάς την αυγή που γεννά τον λαμπροφόρο ήλιο¹⁵⁵, και την ταυτίζει με τη νύμφη στο Άσμα Ασμάτων· επικαλείται την παντοδύναμη προστασία της και την παρακαλεί να ενδυναμώσει τον ευσεβέστατο Δούκα των Ενετών στον πόλεμο εναντίον των Αγαρηνών και να χαρίσει την ελευθερία στους σκλαβωμένους Χριστιανούς. Κλείνει τον σύντομο αυτό λόγο κάνοντας λογοπαίγνιο με τις λέξεις *Ἡρα* και *αρά*, ζητώντας την προστασία της Θεοτόκου από τους αλλόδοξους κατακτητές (όφεις της ασεβείας και αρά του Θεού τους αποκαλεί), όπως ο μικρός Ηρακλής αντιμετώπισε τους όφεις που είχε στείλει η Ἡρα στην κούνια του.

Επέμβαση του Μαζαράκη παρατηρείται στην εξαλειφή τού επιθέτου προπατορικῆς πριν τη λέξη *ἀμαρτίας*, στη φράση: (*Ἡ Θεοτόκος*) λέγεται ὄρος ὑψηλὸν τῆς ἀγιότητος, ὅπου ποτὲ δὲν ἐσκέπασε ὁ κατακλυσμὸς τῆς προπατορικῆς ἀμαρτίας¹⁵⁶. Πρόκειται για μια αναμενόμενη εξαλειψη σε μια απαράδεκτη δογματικά ιδέα, η οποία «πιθανῶς παρεισήχθη ἀπὸ ξένην χεῖρα ἐν καιρῷ τῆς ἐκδόσεως»¹⁵⁷.

Για τον Μαζαράκη, «Πέτρα Σκανδάλου» τού συγκεκριμένου λόγου αποτελεί μία ολόκληρη παράγραφος(!), η οποία απουσιάζει από το κείμενο της έκδοσής του, καθώς οι εκφράσεις της κρίθηκαν από τον ίδιο

¹⁵⁵ Ο Βικέντιος Δαμωδός χρησιμοποιεί το συγκεκριμένο απόσπασμα ως παράδειγμα *ἀπλώσεως τῆς πρότασης* (του σκοπού του λόγου) *εις τὴν περίοδον μετὰ τὰ παρεπόμενα*, δηλ. διήγηση ὅσων θα γίνουν μετὰ το θέμα το οποίο θα αναλυθεί, βλ. Βικέντιος Δαμωδός, *Πράξις κατὰ συντομίαν εἰς τὰς Ῥητορικὰς Ἑρμηνείας*, ὁ.π., 53.

¹⁵⁶ *Διδαχαί*, ὁ.π., 661 και Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ὁ.π., 266. Σχεδόν την ίδια φράση βρίσκουμε στη Ῥητορικὴ του Σκούφου: «(Ἦθελα νὰ σὲ ὁμολογήσω) Ὅρος ὑψηλὸν τῆς ἀγιότητος. ἀμὴ ἰξεύρω, πῶς δὲν σὲ ἐσκέπασε ὁ κατακλυσμὸς τῆς κοινῆς δυστυχίας», βλ. Φραγκίσκος Σκούφος, *Τέχνη Ῥητορικῆς*, ὁ.π., 346.

¹⁵⁷ Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, δ'.

ως «άναρμοστοι εἰς τὸ Ἱερὸν ἀντικείμενον τοῦ λόγου»¹⁵⁸. Ὑπεραμύνεται μεν τῆς ἐπιλογῆς του αὐτῆς σὴν προσφώνησι «Φίλοι ἀναγνῶσται», μετὴν ὁποία προλογίζεται ἡ ἐκδοσὴ του, ἀλλὰ δὲν τὴν ἀναφέρει καθόλου σὴν ἐπιστολή του πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχη, τὴν ὁποία παραθέτει μετὰ τὴν ἀνωτέρω προσφώνησι. Πρόκειται γὰρ τὴν δευτέρῃ σοβαρότερῃ ἐπέμβασι του Μαζαράκη πάνω σὸ ἀρχικὸ κείμενο¹⁵⁹. Παρακάτω ἀντιγράφουμε τὴν ἐπίμαχη παράγραφον ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ τῶν Διδαχῶν:

*Τίς αὕτη ἢ ἀναβαίνουσα; Ποία εἶναι ἐτούτη ὅπου ἔχει τὴν φαῖδρότητα τῆς σελήνης εἰς τὸ κορμί; τὴν ἄσπιλον εὐμορφίαν τῆς Ἀφροδίτης εἰς τὸ πρόσωπον; τοῦ Ἑρμῆ τὴν εὐγλωττίαν εἰς τὸ στόμα; τὴν εὐγένειαν τοῦ ἡλίου εἰς τὸ γένος; τὴν σοφίαν τοῦ Διὸς εἰς τὰς φρένας; τὴν δύναμιν τοῦ Ἄρεως εἰς τὰ μέλη; τὴν σωφροσύνην τοῦ Κρόνου εἰς τὰ ἦθη; τὴν ἀγαθὴν κλίσιν τῶν ἀστέρων εἰς τὰς χάριτας; τὸ γαληνόμορφον τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν ψυχὴν; τοῦ Ἑμπυρίνου τὴν ἔντρομον κίνησιν εἰς τὸ θεῖον φόβον;*¹⁶⁰

Ἡ παραπάνω, γεμάτη ρητορικὰ ἐρωτήματα, παράγραφος ἀποτελεῖ ἕνα φόρον τιμῆς του Μηνιάτη στα φοιτητικὰ χρόνια του. Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε σὸν βίον του, ὁ Μηνιάτης υπῆρξε τρῶφιμος καὶ, γὰρ μικρὸ χρονικὸ διάστημα, καθηγητὴς τῆς Φλαγγινείου Σχολῆς σὴν Βενετία. Διαβάζοντας ποιήματα τῆς συλλογῆς Ἄνθη Εὐλαβείας, ἀνακαλύπτουμε ὅτι οἱ σπουδαστὲς (σπουδαῖοι) τῆς θεολογικῆς αὐτῆς σχολῆς ἀρέσκονταν νὰ ἀναμιγνύουν ὀνόματα τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας μετὴν χριστιανικὴν λατρεία καὶ ἐιδικότερα τὸ ὄνομα τῆς Παναγίας (ἡ ἐορτὴ τῆς Μετάστασις

¹⁵⁸ Στὸ ἴδιο, δ'.

¹⁵⁹ Ἡ πρώτη ἀναφέρθηκε σὴν ὑποενότητα 4.6.

¹⁶⁰ Διδαχαί, ὁ.π., 663.

της οποίας άλλωστε ήταν η αφορμή έκδοσης της συλλογής)¹⁶¹. Τα στοιχεία αυτά, τα οποία ο Μαζαράκης ονομάζει «έκφυγόντα λάθη τῆς νεαρωτάτης του ἡλικίας»¹⁶², αποτελούν για τον Μηνιάτη τις ρητορικές και φιλολογικές καταβολές του. Σε αυτόν τον λόγο ο νεαρός Μηνιάτης παρομοιάζει τη Θεοτόκο με τον Ἴλιο, τη Σελήνη και άλλες εικόνες από το Ἄσμα Ασμάτων, αντιγράφοντας κυριολεκτικά αυτολεξεί τον Σκούφο¹⁶³.

Πρόκειται για έναν από τους πρώτους λόγους του Μηνιάτη. Γι' αυτό και δανείζεται όχι μόνον ιδέες, αλλά ακέραιες φράσεις από το εγχειρίδιο ρητορικής του πρωτοπόρου δημοτικιστή ρητοροδιδάσκαλου, θέλοντας να εντυπωσιάσει εκ του ασφαλούς το ακροατήριό του. Ἄλλωστε, ο Σκούφος χρησιμοποιεί πολύ συχνά το όνομα της Θεοτόκου στο βιβλίο του, το οποίο και είχε αφιερώσει *γονυπετῶς Τῇ Μητρὶ καὶ Παρθένῳ*¹⁶⁴.

4.10 Ἔτερος λόγος πανηγυρικός εἰς τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου

Ἀναστᾶσα Μαριὰμ ἐπορεύθη. Λουκᾶς α'.

Ο τελευταίος λόγος που εξετάζει η παρούσα εργασία είναι αυτός με τον οποίο ολοκληρώνεται η πρώτη έκδοση των *Διδαχῶν*. Στο προοίμιό του η Θεοτόκος παρομοιάζεται με τη βασίλισσα του Σαβά, η οποία ξεκίνησε από μακριά με συνοδεία στρατού, για να συναντήσει τον σοφό Σολομώντα· έτσι κι η βασίλισσα ουρανού και γης, με συνοδεία

¹⁶¹ «Φοῖβος ἦταν ἡ Μαρία ἢ Σελήνη ὀλόλαμπρη, ἢ Πόλος αἰώνιος...» και «...Γιατί ἡ ἀληθινή Λητὼ εἶναι ἡ Παναγία...», βλ. *Ἄνθη Εὐλαβείας*, ὁ.π., 26 και 35, ὅπου το λατινικό ἐπίγραμμα του Ζακυνθινού Ἐκτορα Σιγούρου και η μετάφρασή του ἀντίστοιχα.

¹⁶² Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, δ'.

¹⁶³ «...στεφανωμένη με τὰς ἀκτῖνας τῆς θείας χάριτος, ἀνάμεσα εἰς τὰ φῶτα ὅλα τοῦ οὐρανοῦ πλέα ἀστράπτει (...) διὰ τὴν μεγάλην καὶ ὑπερθαύμαστον λάμψιν, ἀπὸ τὸν χορὸν ὅλον τῶν μυστικῶν ἀστέρων ὡς Βασίλισσα προσκυνᾶται (...) πηγὴ, ὅπου μὲ ρεῖθρα οὐρανίων χαρίτων ποτίζει τὴν Ἐκκλησίαν. Κυπάρισσος, ὅπου διὰ τὴν ἔμφυτον μυρωδιὰν ἐφάνη πάντα μακρὰν ἀπὸ κάθε φθορᾶν· κρίνος, ὅπου δὲν ἔχασε ποτὲ τὸ λευκόμορφον κάλλος. Πρὸς τὸ τέλος τοῦ λόγου ἐπίσης χρησιμοποιεῖ και πάλι τὴν φράση τοῦ Σκούφου: ἄλλο πρᾶγμα δὲν σοῦ συγχύζει τὴν ψυχὴν παρὰ ἡ μελωδία τῶν ἰδίων σου ἐπαίνων», *Διδαχαί*, ὁ.π., 661 και Φραγκίσκος Σκούφος, *Τέχνη Ρητορικῆς*, ὁ.π., 358-359.

¹⁶⁴ Φραγκίσκος Σκούφος, *Τέχνη Ρητορικῆς*, ὁ.π., 1.

λαμπαδηφόρων παρθένων, εισέρχεται στον Ναό του πάνσοφου Θεού. Ακολουθούν χαιρετισμοί και εγκώμια προς τη Θεοτόκο και τη σπουδαία εορτή, ενώ ο λόγος τελειώνει με παράκληση και ικεσία.

Πρώτος ο Μαζαράκης αντικαθιστά τις ενεργητικές μετοχές παγαίνοντας, μισεύοντας και μηνύοντας με τις παθητικές παγαίνουσα, μισεύουσα και μηνύουσα. Η πρόταση *Καὶ διατὶ δὲν ἔχω ἀρκετὴν δύναμιν ὡς ἀρχαῖος μαθητῆς, θέλω...*¹⁶⁵, έχει ήδη γίνει σε προηγούμενες εκδόσεις *Καὶ διατὶ δὲν ἔχω ἀρκετὴν δύναμιν, ὡς ἀρχάριος μαθητῆς, θέλω...*¹⁶⁶, αλλάζοντας το περιεχόμενο, αλλά όχι το γενικό νόημα του κειμένου. Και πάλι το κιάς γίνεται *κᾶν*¹⁶⁷, ενώ ο Μαζαράκης, λίγο πριν το τέλος τού λόγου, προσθέτει τον σύνδεσμο *ἀλλὰ* στην αρχή της φράσης *Ἐσὺ, ὁποῦ εἶσαι ὁ μυστικὸς οὐρανὸς...*¹⁶⁸.

Εξαλείφεται (αναμενόμενα) η φράση *δίχως ρύπον προπατορικοῦ πταισματος*¹⁶⁹, ενώ λίγο πριν επαναλαμβάνεται η -αγαπημένη ως φαίνεται- φράση από τον Σκούφο *ἡξεύρω πῶς κανένα ἄλλο πρᾶγμα δὲν σοῦ συγχύζει τὴν παναγίαν σου ψυχὴν παρὰ ἢ μελωδία τῶν ἰδίων σου ἐπαίνων*¹⁷⁰. Πιο κάτω συναντούμε άλλη μια φράση δανεισμένη από τον Σκούφο: *πρῶτα εἶδες τὸ φῶς τῆς μακαριότητος, παρὰ ἐκεῖνο τοῦ ἡλίου*¹⁷¹. Ἄλλωστε, γενικότερα σε όλους τους λόγους του Μηνιάτη βρίσκονται φράσεις ή ψήγματα από το εγχειρίδιο του Σκούφου.

Μια τελευταία παρατήρηση πάνω στον συγκεκριμένο λόγο ανήκει στην επιμελήτρια των *Διδαχῶν*, κυρία Μαυρομιχελάκη, η οποία εντόπισε ότι ο ορισμός του μύθου: *μῦθος ἐστὶ λόγος ψευδῆς, ἀλλ' εἰκονίζει*

¹⁶⁵ *Διδαχαί*, ὁ.π., 667.

¹⁶⁶ Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ὁ.π., 270.

¹⁶⁷ *Διδαχαί*, ὁ.π., 122 και 129.

¹⁶⁸ *Διδαχαί*, ὁ.π., 671 και Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ὁ.π., 272.

¹⁶⁹ *Διδαχαί*, ὁ.π., 670.

¹⁷⁰ *Διδαχαί*, ὁ.π., 670 και Φραγκίσκος Σκούφος, *Τέχνη Ρητορικῆς*, ὁ.π., 358-359.

¹⁷¹ *Διδαχαί*, ὁ.π., 670-671 και Φραγκίσκος Σκούφος, *Τέχνη Ρητορικῆς*, ὁ.π., 359.

ἀλήθειαν¹⁷², την οποία χρησιμοποιεί ο Μηνιάτης, προέρχεται από τα Προγυμνάσματα του Αφθονίου¹⁷³. Πρόκειται για μια πάγια τακτική του Μηνιάτη το να μην αναφέρει τις αρχαίες πηγές του (εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων) εν αντιθέσει με τις χριστιανικές.

¹⁷² Διδαχαί, ό.π., 668 και Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ό.π., 270.

¹⁷³ Διδαχαί, ό.π., 89-90.

5. Συμπεράσματα

Στην εισαγωγή της παρούσας εργασίας τέθηκαν ορισμένα ερωτήματα (καλύτερα απορίες), τα οποία γεννήθηκαν το φθινόπωρο του 2021, κατά την τελική επιλογή του θέματός της. Κατά το διάστημα της εκπόνησής της (χειμώνας του 2021 έως και άνοιξη του 2022) πιστεύω πως απαντήθηκαν επαρκώς. Ορισμένες απαντήσεις ήταν αναμενόμενες, ενώ κάποιες άλλες αναπάντεχες αποτέλεσαν μικρές εκπλήξεις θα μπορούσαμε να πούμε. Μέσα από την έρευνα των πηγών και της βιβλιογραφίας, αναδύθηκαν νέα ερωτήματα και ανοίχτηκαν νέα μονοπάτια, στα οποία οδηγηθήκαμε χωρίς να το έχουμε προσχεδιάσει. Αυτή είναι άλλωστε και η ομορφιά μιας ερευνητικής εργασίας.

Από τους εννέα μηνιάτειους λόγους προς την Θεοτόκο που εξετάσαμε, οι επεμβάσεις του Άνθιμου Μαζαράκη αλλάζουν σοβαρά το αρχικό κείμενο μόνο σε δύο. Πρόκειται, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, για εσκεμμένες εξαλείψεις. Οι επεμβάσεις αυτές είναι: η ολοκληρωτική εξάλειψη ενός μεγάλου αποσπάσματος στον πανηγυρικό λόγο εις τήν Γέννησιν τῆς Θεοτόκου (βλ. υποενότητα 4.6 της παρούσας εργασίας) και η εξάλειψη μιας παραγράφου στον έτερο πανηγυρικό λόγο εις τήν Γέννησιν τῆς Θεοτόκου (βλ. υποενότητα 4.9 αντίστοιχα).

Μελετώντας τις συγκεκριμένες επεμβάσεις, μπορούμε να μιλήσουμε για ξεκάθαρη αλλοίωση του αρχικού κειμένου, η οποία φτάνει στα όρια της -ας μας επιτραπεί η έκφραση- λογοκρισίας. Σε συνδυασμό με τη συνεχή εξάλειψη των φράσεων περί μη μετοχής της Θεοτόκου στο Προπατορικό αμάρτημα οδήγησαν ορισμένους μελετητές να μιλούν για «νοθεία» των Διδαχών, άλλους να χαρακτηρίσουν την έκδοση Μαζαράκη «τουλάχιστον ως πλημμελή» και άλλους να ερμηνεύσουν τις επεμβάσεις αυτές ως «αναγκαίες για να χωρέσει ο Μηνιάτης στην ορθοδοξία»¹⁷⁴.

¹⁷⁴ Βλ. *Διδαχαι*, ό.π., 127.

Ο Μαζαράκης, στην εισαγωγή της έκδοσής του, υποθέτει ότι η δοξασία αυτή είτε προστέθηκε στους μηνιάτειους λόγους αργότερα από κάποιον άγνωστο, είτε ότι όντως επηρεάστηκε ο Μηνιάτης κατά την περίοδο της νεότητός του από τα συγγράμματα των Δυτικών Πατέρων, με τα οποία ήρθε σε επαφή στη Βενετία.

Κατά τη γνώμη μας το ορθόδοξο φρόνημα του Μηνιάτη δεν έχει ανάγκη υπεράσπισης από κανέναν. Αρκεί η ανάγνωση της Διδαχής του Περί Πίστεως όπου αναφέρει ότι «ή Ὁρθοδοξία εἶναι τὸ ὑψηλότερον, τὸ θαυμασιώτερον, τὸ θειότερον ἔργον τῆς θείας σοφίας καὶ δυνάμεως», για να συνεχίσει λίγο πιο κάτω «(ἡ Ὁρθοδοξία) αὐτὴ μόνη εἶναι ἡ ἀληθινὴ διδασκαλία διὰ τὸ πιστεύωμεν, αὐτὴ μόνη ἡ ἀληθινὴ ὁδὸς διὰ τὸ σωθῶμεν»¹⁷⁵.

Στην *Πέτρα Σκανδάλου*, ἔργο το οποίο θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελεί το «μανιφέστο ορθοδοξίας» του Ηλία Μηνιάτη, ο συγγραφέας πουθενά δεν αναφέρεται στο ρωμαιοκαθολικό δόγμα περί Αμώμου Συλλήψεως. Στην εισαγωγή του συγκεκριμένου έργου ἄλλωστε, ο επιμελητής Φραγκίσκος Μηνιάτης με επιστολή του, η οποία προτάσσεται του «Βίου», διαλύει σαφώς και κατηγορηματικά τις υπάρχουσες αμφιβολίες για το ορθόδοξο φρόνημα του υιού του:

«(...) θεῖω ζήλω κινηθεῖς, καὶ παρὰ τινος ὀρθοδόξοτάτου αὐθέντου προσταχθεῖς, ὁ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει Ἡλίας υἱός μου, (...) τὸ παρὸν βιβλίον ἐσύνθεσε, καὶ ΠΕΤΡΑΝ ΣΚΑΝΔΑΛΟΥ ἐπέγραψε, μελετῶν διηνεκῶς ὡς θερμότατος ζηλωτῆς, καὶ τέκνον γνησιότατον τῆς αὐτῆς (Ανατολικῆς) ἐκκλησίας νὰ τὸ δώσῃ εἰς τὸ φῶς τοῦ τύπου, εἰς κοινὴν τῶν ὀρθοδόξων σαφήνειαν»¹⁷⁶.

¹⁷⁵ *Διδαχαί*, ὁ.π., 292 και Μαζαράκης, *Ἡλιοῦ Μηνιάτη Διδαχαί*, ὁ.π., 69.

¹⁷⁶ *Πέτρα Σκανδάλου*, ὁ.π., EPISTOLA DEDICATORIA A PATRE SCRIPTORIS EXCUDENTO.

Οι δογματικές επεμβάσεις του Μαζαράκη είναι κατανοητές. Δικαιολογούνται άλλωστε από τον ίδιο στην εισαγωγή της έκδοσης του 1849. Κατά τη γνώμη μας όμως, είναι υπερβολική η εξάλειψη της παραγράφου, η οποία συγκρίνει τα χαρίσματα της Θεοτόκου με μορφές από την ελληνική μυθολογία -βλ. υποενότητα 4.9 Έτερος λόγος πανηγυρικός εις τὴν Γέννησιν τῆς Θεοτόκου. Πρόκειται μάλλον για μια αχρείαστη επέμβαση, η οποία περισσότερο προβληματίζει τον ερευνητή παρά θα σκανδάλιζε τον οιονδήποτε αναγνώστη της.

Απαντώντας στο ερευνητικό ερώτημα το οποίο έθεσε η παρούσα εργασία στο ξεκίνημα του ενδιαφέροντος ταξιδιού της, μπορούμε να πούμε πως όντως η έκδοση Μαζαράκη, σε συγκεκριμένα σημεία, αλλοιώνει το κείμενο των λόγων προς την Θεοτόκο που εξέδωσε ο Φραγκίσκος Μηνιάτης και το οποίο είναι το πιο κοντινό στα πρωτότυπα χειρόγραφα του υιού του.

Επομένως, εάν υπάρχει μία έκδοση η οποία είναι στην πραγματικότητα «πλήρης και ακριβής κατὰ τὰ αὐθεντικώτερα κείμενα»¹⁷⁷, αυτή είναι η πρώτη που έγινε στη Βενετία το 1716· μια έκδοση την οποία επιμελήθηκε, ανέδειξε και εμπλούτισε με επίμετρο, γλωσσάριο και ευρετήριο η κα Μαυρομιχελάκη στην επανέκδοση των εκδόσεων Άρτος Ζωῆς.

Σε αυτή την πολύτιμη πηγή βασίστηκε η παρούσα εργασία, η οποία φιλοδοξεί να αποτελέσει μια μικρή ψηφίδα στην περαιτέρω έρευνα για την σπουδαία αυτή προσωπικότητα που ονομάζεται Ηλίας Μηνιάτης.

¹⁷⁷ Έτσι εγκωμιάζεται η μετατύπωση της εκδόσεως Μαζαράκη από τις εκδόσεις Βασ. Ρηγόπουλου (Θεσσαλονίκη, 1969).

6. Βιβλιογραφία¹⁷⁸

6.1 Πηγές

Ἡλιοῦ Μηνιάτη τοῦ Κεφαλληνιέως, *Διδαχαί εἰς τὴν Ἀγίαν καὶ Μεγάλην Τεσσαρακοστὴν μετὰ καὶ τινων πανηγυρικῶν λόγων*. Επιμ. Ἄνθιμος Μαζαράκης. Βενετία: Ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Τυπογραφίας τοῦ Φοίνικος, 1849. *

Μηνιάτης, Ηλίας. *Διδαχαί καὶ Λόγοι (1716)*. Εισαγωγή - επιμέλεια - επίμετρο - γλωσσάριο Τασούλα Μ. Μαυρομιχελάκη. Αθήνα: Ἄρτος Ζωῆς, 2002.

Μηνιάτης, Ηλίας. *Πέτρα Σκανδάλου, ἥτοι διασάφησις τῆς ἀρχῆς καὶ αἰτίας τοῦ σχίσματος τῶν δύο Ἐκκλησιῶν Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς, μετὰ τῶν πέντε διαφωνουσῶν διαφορῶν*. Μπρατισλάβα: χ.ε., 1752. *

Σκούφος, Φραγκίσκος. *Τέχνη Ρητορικῆς*. Βενετία: Παρὰ Μιχαήλ Αγγέλω τω Βαρβωνίω, 1681. *

Στέφανος τῆς Ἀειπαρθένου, ἥτοι Θεοτοκάριον νέον, ποικίλον καὶ ὠραιότατον ὀκτώηχον, παρὰ Νικοδήμου Μοναχοῦ τοῦ Ναξίου. Κωνσταντινούπολη: Πατριαρχικὴ του Γένους Τυπογραφία, 1849. *

6.2 Δευτερεύουσα βιβλιογραφία

Ἄνθη Εὐλαβείας. Επιμ. Αθανάσιος Καραθανάσης. Αθήνα: Ερμής, 1978.

Βακαλόπουλος, Απόστολος. «Ἡ τελευταία περίοδος βενετικῆς κυριαρχίας (1685-1715)». Στο *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*. τ. ΙΑ'. Ὁ Ἑλληνισμὸς ὑπὸ ξένην κυριαρχίαν (περίοδος 1669-1821), *Τουρκοκρατία – Λατινοκρατία*. Αθήνα: Εκδοτικὴ Αθηνῶν, 1975, 206-209.

¹⁷⁸ Τα βιβλία με αστερίσκο (*) βρίσκονται ψηφιοποιημένα στο: <https://anemi.lib.uoc.gr/>

- Γριτσόπουλος, Τάσος Αθ. «Ἡλίας Μηνιάτης». *Παρνασσός*, τ. ΙΑ', αρ. 4 (Οκτώβριος - Δεκέμβριος 1969): 559-576.
- Δαμωδός, Βικέντιος. *Πρᾶξις κατὰ συντομίαν εἰς τὰς Ρητορικὰς Ἑρμηνείας*. Πέστη: Τυπογραφία Τ. Ι. Τραττνεο, 1815. *
- Δημαράς, Κ. Θ. *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἀπὸ τὶς πρῶτες ρίζες ὡς τὴν ἐποχὴ μας*. Ἀθήνα: Γνώση, 2000.
- Καραθανάσης, Αθανάσιος Ε. «Συλλογὴ Βενετικῶν Εγγράφων γιὰ τὸν Ἡλία Μηνιάτη (1696-1710)». *Ἑλληνικά* 25 (1972): 314-334.
- Κριαράς, Ε. «Ἰταλικὲς ἐπιδράσεις σὲ παλιότερα ἑλληνικά κείμενα». *Ἐποχές* 4 (1963): 9-22.
- Μαλτέζου, Χρύσα. «Ο ἀντίκτυπος τῆς τουρκικῆς κατακτῆσεως τῆς Κρήτης στὰ Ἰόνια». Στὸ *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*. τ. ΙΑ'. *Ὁ Ἑλληνισμὸς ὑπὸ ξένην κυριαρχίαν (περίοδος 1669-1821), Τουρκοκρατία – Λατινοκρατία*. Ἀθήνα: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1975, 212-213.
- Μουλάς, Παναγιώτης. «Ἡ λογοτεχνία ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Κρήτης ὡς τὸν Ἀγῶνα (1669-1821)». Στὸ *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*. τ. ΙΑ'. *Ὁ Ἑλληνισμὸς ὑπὸ ξένην κυριαρχίαν (περίοδος 1669-1821), Τουρκοκρατία – Λατινοκρατία*. Ἀθήνα: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1975, 299-306.
- Μποροβίλος, Γεώργιος. «Διδάσκαλοι τοῦ Γένους». *Πειραϊκὴ Ἐκκλησία* 268 (2015): 44-46.
- Μποροβίλος, Γεώργιος Ε. *Ἡ Ὁρθόδοξη Κηρυκτικὴ Γραμματεία κατὰ τὸν ΙΗ' αἰ. - Οἱ ἔντυπες συλλογές*. Δρ Θεολογίας, Τμῆμα Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας, ΑΠΘ, 2001.
- Παπαρηγόπουλος, Κωνσταντῖνος. *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*. τ. Ε'. *Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς*. Ἀθήνα: Ἀνέστης Κωνσταντινίδης, 1887.
- Παρακλητικὴ*. Ἀθήνα: Φῶς, 1997.

- Πολίτης, Λίνος. *Ιστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1993.
- Ρωμανίδης, Ιωάννης Σ., Πρωτοπρ. *Πατερική Θεολογία*. Επιμ. Μοναχός Δαμασκηνός. Θεσσαλονίκη: Παρακαταθήκη, 2004.
- Σάθας, Κωνσταντίνος Ν. *Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασιν διαλαμψάντων Ἑλλήνων, 1453-1821*. Αθήνα: Κορομηλάς, 1868. *
- Σιγούρος, Μαρίνος. «Ἡλίας Μηνιάτης». *Παναθήναια* (31/12/1907): 161-164.
- Σκοῦφος-Μηνιάτης-Βούλγαρις-Θεοτόκης. Επιμ. Βασίλειος Τατάκης. Βασική Βιβλιοθήκη, 8. Αθήνα: Ι. Ζαχαρόπουλος, χ.χ.
- Υφαντής, Παναγιώτης. «Βιβλιοκρισία». *Σύναξη* 158 (2021): 92-94.

6.3 Ηλεκτρονικές πηγές

- Καρακάση, Αικατερίνη, Μαρία Σπυριδοπούλου και Γεώργιος Κοτελίδης. *Ιστορία και θεωρία των λογοτεχνικών γενών και ειδών: Παραδείγματα και εφαρμογές*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015. <http://hdl.handle.net/11419/1989> στο αποθετήριο του www.kallipos.gr (Ημ. ανάκτησης: 25 Απρ 2022).
- Προσόμοιον θεολογικώτατον «Χαίροις, μετά Θεόν ή Θεός» (Α'), *Εκκλησιαστική Παρέμβαση*, 301 (8/2021). <https://www.parembasis.gr/index.php/el/menu-teyxos-301/7015-2021-301-14> (Ημ. ανάκτησης: 25 Απρ 2022).

Τέλος καὶ τῷ Θεῷ δόξα¹⁷⁹

¹⁷⁹ Το αυτό σημειώνει στο τέλος του λόγου, στην τελευταία σελίδα της πρώτης έκδοσης, ο επιμελητής της, Φραγκίσκος Μηνιάτης, βλ. *Διδαχαι*, ό.π., 671.